

SIEMON REKER

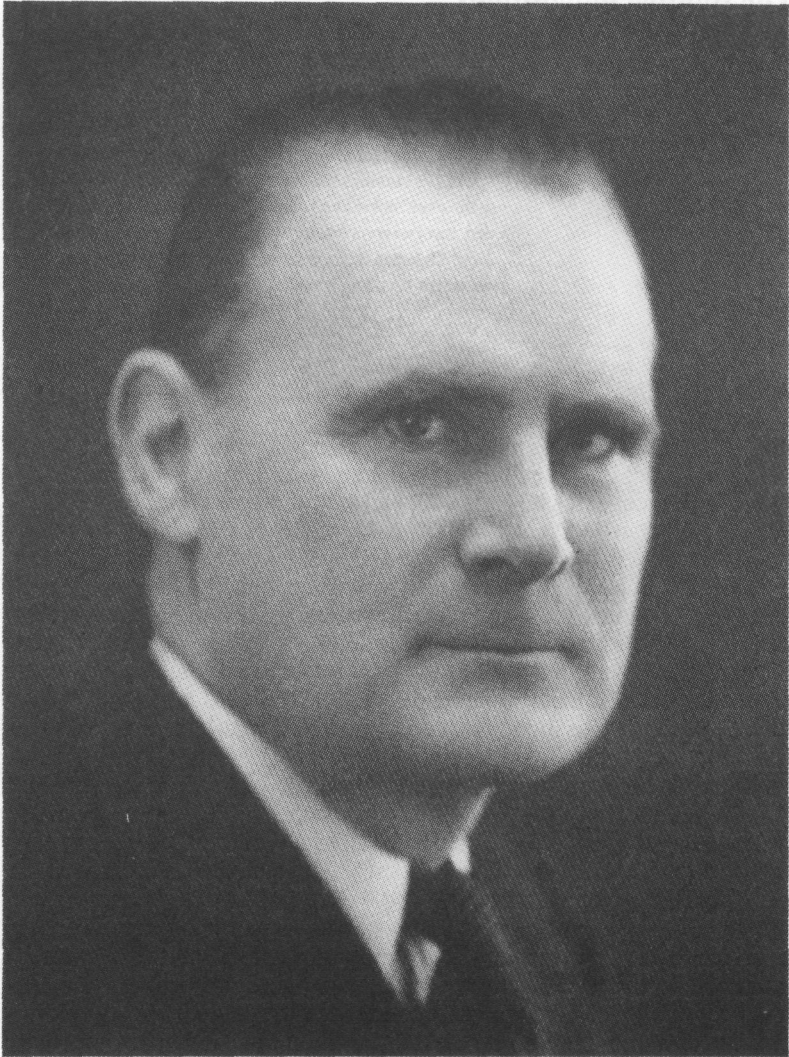
Ter plaatse gewonnen: de RND-inleidingen gelezen

“Mij interesseeren niet uitsluitend de meest archaïsche taalverschijnselen noch de taalvormen die voor retrospectieve taalbeschouwing van belang kunnen zijn, maar evenzeer de taalvormen die reeds op weg zijn naar een meer algemeenen vorm, of dezen reeds nabij komen. Ook dat is voor de moderne taalstudie van belang, en wordt misschien wel al te vaak verwaarloosd.”

E. Blancquaert, RND 3 blz. IV-V

1. De verschijningsgeschiedenis

“Ik heb steeds bij mijzelf gedacht: Wat gedaan wordt, zal toch nooit verloren werk zijn.” Het staat er bijna als een verzuchting in de terugblik die Blancquaert geeft op de kwart eeuw die er voorbijging na de verschijning van de *Dialect-atlas van Klein-Brabant*. Dat was een atlas voor een gebied in België, overgangszone tussen Brabant en Vlaanderen maar ook de geboortestreek van Blancquaert. Voor dit gebied wilde hij materiaal “leveren aan de Nederlandsche dialectgeographie, met alle waarborgen van betrouwbaarheid”. (RND 1 blz. 3) Het werd het eerste deel van een hele reeks van zestien dialectatlassen van het Nederlandse taalgebied die uiteindelijk in 1982 werd voltooid, 18 jaar na Blancquaerts overlijden maar diens latere collega-leidsman Pée heeft dat nog mee mogen maken. De RND betekent: zestien keer een pak teksten met in internationaal fonetisch schrift genoteerde dialectgegevens (grotendeels op basis van identieke Nederlandse vragen, verdeeld over 139 nummers vol zinnestjes en losse woorden, gevolgd door opsommingen van lokale benamingen voor landmaten en waternamen per plaats plus wat meer sociale gegevens) en even zovele malen een nog groter pakket met meestal 150 kaarten waarop bepaalde, vooraf geselecteerde, verschijnselen genoteerd zijn voor een eerste dialectgeografische indruk. Die Reeks is een kapitale twintigste-eeuwse informatiebron voor de dialecten in het Nederlandse taalgebied. Het is een impo-
sante onderneming, bij de eerste aanblik al van de buitenkant (maar

E. Blancquaert

wie heeft ze allemaal?) en voor degene die zich moeite getroost vele malen sterker nog aan de binnenzijde.

In 1948 blikte de grondlegger van de reeks terug op een periode, *Na meer dan 25 jaar Dialect-onderzoek op het Terrein*. Dan zijn er zeven delen op de markt, minder dan de helft, en Blancquaert had de behoefte om een paar vliegen in één klap te slaan. Allereerst probeerde hij “den recensent en den gebruiker van onze atlassen, alsmede onze verdere medewerkers en onze studenten wegwijs te maken in ons materiaal en in de manier waarop het wordt verzameld”, want dat blijft “menselijk werk, onvolmaakt en onvolledig”. (blz. 35) Maar ontegenzeggelijk heeft *Na meer dan 25 jaar* ook iets van een pep-talk van de grondlegger die op dat moment juist zijn collega-leider heeft gekregen in de persoon van Pée, dan nog hoogleraar aan de Luikse universiteit.

Het is tamelijk kort na de Tweede Wereldoorlog die ook deze onderneming gehinderd heeft. Pée heeft zijn deel met opnemingen in West- en Frans-Vlaanderen in 1946 gepubliceerd (het was al eerder gereed maar “ik wenschte niet dezen atlas onder de bezetting te laten verschijnen” RND 6 blz. XXVIII) en heeft zich ook langs deze weg aan de Nederlandse dialectologen gepresenteerd. Immers, Blancquaert heeft er vanaf het begin op aangedrongen dat de persoon die de opnames verrichtte zich in de Inleiding introduceerde of door een ander aan de gebruiker werd voorgesteld. “Om den lezer toe te laten de betrouwbaarheid te meten welke hij den atlas mag toekennen, zal het noodig zijn dat hij eerst en vooral verneme door welk oor het materiaal werd opgevangen en door welke hand het werd neergeschreven.” (RND 1 blz. 9) Van Blancquaert komen we langs deze weg te weten dat hij in 1894 in Oudorp geboren is (in het vak-nummer-coderingssysteem van Kloeke-Grootaers aangeduid als I 272), er gemeente-onderwijs genoot en vanaf zijn elfde tot achttiende jaar dagelijks naar het koninklijk atheneum in Mechelen reisde voor het vervolg-onderwijs. Daarna volgde de studie aan de Gentse universiteit. Daar kreeg hij de gelegenheid “om zich te oefenen in de phonetica, en heeft daar, ondanks zijn inbeslagneming door den oorlog, nooit mee opgehouden”. (RND 1 blz. 9) Sterker, Blancquaert ging er ook voor naar het buitenland, onder meer naar de befaamde Daniel Jones in Londen. Uit het proefschrift over zijn eigen Oudorpse dialect kwam het plan voort voor de dialectatlas, “een eerste bijdrage tot een Zuid-Nederlandschen en zoo mogelijk geheel-Nederlandschen dialectatlas”. (RND 1 blz. 9)

Als Pée zich in deel 6 voorstelt, heeft degene die deel 2 goed gelezen had hem al leren kennen,- hij stond Blancquaert bij “in het herbewer-

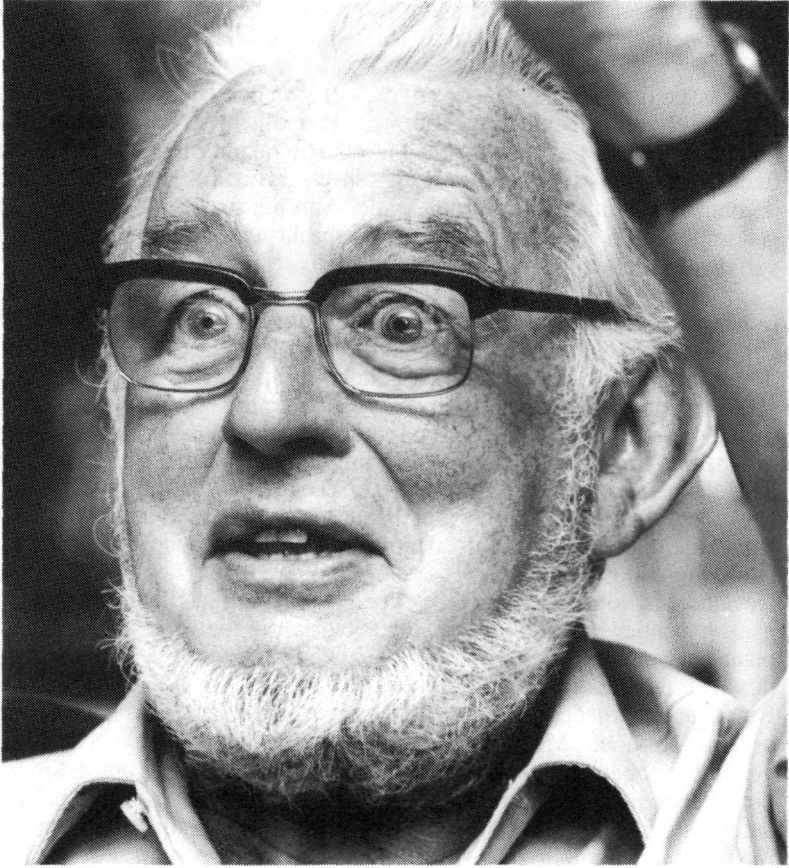
ken van het register en in het proeflezen van dat deel” en ook in deel 3 is Pée bedankt voor hulp bij “het materieele werk en het proeflezen”. De normale gebruiker van de Reeks had inmiddels al uitvoeriger kennis gemaakt met dr. H. Vangassen in deel 2 (1930) en in deel 4 (1938). In de inleiding van deel 2 vertelt Blancquaert over Vangassen en diens herkomst, schoolbezoek en daarop volgend onderwijzerschap in het Oost-Vlaamse Ninove, sinds 1919; deze “sprak van toen af uitsluitend beschaafd Nederlandsch”. Het dialect van die plaats en de omgeving is Vangassens promotie-onderwerp in 1927. Dan begint de samenwerking met Blancquaert, ook al heeft die aanvankelijk het karakter van leermeester en leerling: wat Vangassen opnam werd bij dezelfde zeglieden door Blancquaert gecontroleerd. Maar meester en discipel blijken na het afwerken van 45 plaatsen zozeer in het bezit van hetzelfde oor en een identieke hand dat ze onafhankelijk van elkaar verder kunnen zonder dat er vrees behoeft te bestaan “omtrent de homogeneiteit van de teksten” die ze elk vervaardigen. Vangassen maakt samen met Blancquaert het Zuid-Oost-Vlaamse deel 2 af, Blancquaert vervaardigt deel 3 (Noordoost Vlaanderen en Zeeuws-Vlaanderen: de RND bereikt Nederland) terwijl Vangassen solo werkt aan nummer 4, Vlaams-Brabant.

De delen van de RND verschijnen vooralsnog volgens het vooraf getrokken plan en het is voorlopig nog de initiatiefnemer zelf die het geheel trekt.

In deel 2 kondigt Blancquaert een praktische ingreep aan waar het later nog vaak over zal gaan. In Klein-Brabant kon hij alle plaatsen onderzoeken, “zelfs een paar maal twee parochies onder een zelfde gemeente”. Dat is een te fijnmazige benadering bij een grote reeks die principieel het hele Nederlandse taalgebied wil bestrijken en daarom zullen “al de plaatsen met meer dan 2.000 inwoners worden bewerkt”, zodat het dialect van een groter aantal sprekers in deze materiaalverzameling vertegenwoordigd is.

Als Blancquaert de derde aflevering versneld presenteert, reageert hij op de ontvangst van wat tot dan verschenen is. Dr. G.G. Kloeke was de onderneming gunstig gezind maar hij had zich pessimistisch betoond over het aantal jaren dat het totale werk zou nemen, over de hoeveelheid atlassen en bovendien had hij de kostprijs genoemd. “Met zijn suggesties werd in ruime mate rekening gehouden”, antwoordt Blancquaert eenvoudig.

Dr. J. van Ginneken had zich negatief uitgelaten over het feit dat pas “de naneef” de vruchten van Blancquaerts werk zou kunnen plukken. Daarop luidt de reactie wat heftiger: “In alle bescheidenheid moet ik

W. Pée

hierop antwoorden dat, zelfs indien dit letterlijk waar was, de gedachte, om uitsluitend voor de toekomst onzer taalwetenschap te werken, mijn ijver geen enkel oogenblik zou bekoelen. Het najagen van persoonlijk succes, hoe menschelijk ook, behoort niet tot mijn wetenschappelijk programma.” (RND 3 blz. III) Dr. C.B. van Haeringens kritiek op de katholieke, zuidelijke vragen komt verderop nader aan de orde, maar het heeft er alle schijn van dat de kritiek serieus genomen is. Blancquaert wijst bijvoorbeeld op de toegenomen nauwkeurigheid in de fonetische weergave van de teksten. (RND 3 blz. VI)

Vangassen is in 1938 de eerste andere persoon dan Blancquaert die een RND-deel van een inleiding voorziet, maar hij blijft daar bescheiden onder: zijn tekst is klein van omvang en vrij zakelijk met opmerkingen over de taalgrens met het Romaans (en waarvoor hij aan weerskanten op onderzoek uitging), de problematiek van het dialect in een grote en gecompliceerde stad als Brussel en hij maakt wat notities bij de keuze van de zegslieden.

In het jaar dat de Tweede Wereldoorlog uitbreekt, 1939, wordt deel 5 gepubliceerd. Nu heeft Blancquaert P.J. Meertens aangetrokken en ook hij wordt geïntroduceerd. Meertens is afkomstig uit Middelburg (1899) maar werkt op dat moment als “Secretaris der Dialecten-commissie der Koninklijke Nederlandsche Akademie van Wetenschappen in Amsterdam”. Meertens blijkt van huis uit geen dialectspreker, maar daar staat tegenover dat er geen dorp in Zeeland is “dat hij niet bezocht heeft, en waar hij geen contact heeft verkregen met de inwoners”. Bovendien had hij van jongs af grote belangstelling voor de streektaal van zijn geboortegrond.

De aandacht voor Meertens is overigens opmerkelijk: Blancquaert heeft in zijn eentje Vlissingen en Hoedekenskerke bewerkt, alle andere plaatsen van deze aflevering zijn door beiden bezocht. Meertens heeft dus niet zelfstandig hoeven opnemen (RND 5, blz. IV), vandaar dat Blancquaerts mededeling omtrent hun vrijwel identieke notatie wat vreemd aandoet. Meertens zal in de eerste plaats praktische hulp geboden hebben en het in de inleiding afgedrukte “Enkele opmerkingen betreffende het Zeeuwsche taaleigen” zal van zijn hand zijn met het co-auteurschap van deel 5 als gevolg. Die tekst is op zich opvallend in een reeks waarin nimmer zo historisch gekeken werd naar taal en gebied van opneming. (RND 5 blz. VIII-X)

Willem Pée bewerkte dus het tot 1946 uitgestelde, omvangrijke zesde deel dat een gebied afsluit: “De taalvorscher beschikt nu over dialectische gegevens voor een vrij uitgebreid aaneensluitend gebied, dat

gansch Vlaanderen (Fransch-, West-, Oost- en Zeeuwsch-Vlaanderen), Vlaamsch Brabant en de Zeeuwsche eilanden omvat.” (RND 6 blz. V) Het is de grootste aflevering van de hele RND geworden met ook verreweg de langste inleiding, onder meer te verklaren uit de ruime aandacht voor de kwestie van de taalgrens. Precies 37 gemeenten nam Blancquaert voor zijn rekening, zeven keer gingen Blancquaert en Pée samen op pad en andermaal blijkt dat “de verschillen in onze opteekeningen uiterst miniem waren”. (RND 6 blz. VI)

Pées inleiding was ook daarom zo lang omdat hij te maken had met diverse taalgrenzen die hij ruim de aandacht schenkt, a) tussen de Noordzee en de Belgische grens, b) tussen de Belgische grens en de Schelde gevolgd door een taalsociologische paragraaf over de “Huidige taaltoestand in Fransch-Vlaanderen”. Bij de grensbepaling geeft Pée een beschrijving van zijn problemen met het vinden van zegslieden en hij brengt telkens de taalsituatie in beeld, in Tetegem, Zuidkote, Leffrinkhoeke, Sint-Pol, Klein-Sinten, Waasten, Wervik en een reeks andere plaatsen.

Met het vorderen van de Reeks verschuiven de geboortejaren van de opnemers vrijwel steeds, althans voorzover ze daar melding van maken want dat blijkt af te nemen. Blancquaert is van 1894, Vangassen van 1896, Pée wordt geboren in 1903 in Gent, als zoon van een vader uit Brugge en een “toen Vlaamschonkundige, Luiksche moeder”. Pée senior, leraar Nederlands, is in het dan nog even onder Brugge gelegen dorpje Oostkamp een bijzonderheid in 1906. Naar dat dorp van ongeveer 10.000 inwoners verhuist het gezin en buiten hem is daar niemand die Nederlands sprak, vandaar dat Pée junior “slechts dialect leerde”. Daardoor wordt hij mikpunt van spot na de volgende verhuizing naar Brugge in 1911. “Dit griede mij natuurlijk ten zeerste! Eenige weken later had ik mij echter, door mijn omgang met de jeugd uit de meest typische volkswijken van het oude Brugge (...) niet alleen van mijn boersche uitspraak ontdaan, maar ik had mij bovendien hun platte uitspraak eigen gemaakt, zoodat ik op een bof als volslagen Bruggeling in hun kring werd opgenomen.”

Na dergelijke voorstadia bevreemdt het niet, dat Pée “Germaansche Filologie” gaat studeren in Gent waar hij onder meer fonetiek en Vlaamse dialectologie volgt bij Blancquaert. Deze helpt hem aanvanke-lijk ook bij het optekenen van gegevens die Pée verzamelt ten behoeve van zijn proefschrift over verkleinwoorden van 1927. Van 1931 tot 1938 is hij Blancquaerts assistent voor de vakken die hij eerder bij hem gelopen had. “Uit dit alles blijkt duidelijk dat ik de noodige scholing

voor het beoogde dialectonderzoek ontving en dat, in de mate van het mogelijke, de eenheid in de wijze van opnemen is gewaarborgd.” Willem Pée komt uit de school van Blancquaert. Hij volgt hem later als hoogleraar aan de RU Gent op en is eerder al (Blancquaert kondigde dat aan in *Na meer dan 25 jaar*) de tweede leider van de *Reeks Nederlandsche Dialect-atlassen* zoals ze dan nog heten. Degene die op de RND geabonneerd is (waren er particuliere abonnees?) ziet hem in het eerstvolgende deel bij de nieuwe tweehoofdige leiding. Zó staat het nu namelijk bovenaan de titelpagina: “onder leiding van Dr E. BLANCQUAERT, Professor a.d. Universiteit te Gent en Dr W. PÉE, Professor a.d. Universiteit te Luik”.

Het jaar 1950 markeert een unicum in de historie van de RND. Dan verschijnt er een tweede uitgave van het eerste deel, met aanvullingen door Fr. Vanacker. De *Dialect-atlas van Klein-Brabant* is nu helemaal in de rij opgenomen, door het aangepaste titelblad en door de uiterlijke vormgeving. Ook deel 1 heeft nu een alfabetische lijst van Aalst tot Zemst met de bewerkte plaatsen die een wat moderner gespeld aanzien hebben gekregen en die dankzij de heldere uitvoering in druk goed leesbaar zijn geworden. De aanvullingen van Vanacker zijn niet omvangrijk. Hij beperkt zich naast het genoemde redactionele ingrijpen en kleine fonetische aanpassingen tot het inlassen in de tekst van aanvullingen die in de eerste editie apart vermeld stonden. Nieuwe gegevens zijn de nummers 140 en 141 waardoor de lokale landmaten en waternamen ook in het openingsdeel van de serie te vinden zijn.

Het nieuwe deel is voor het eerst niet het verwachte nummer. Deel 7 is eigenlijk aan de beurt, maar in 1952 is het de *Dialect-atlas van Noord-Brabant* dat De Sikkel uitgeeft, nummer 9. Een nieuw fenomeen in de historie van de RND, met een nieuwe bewerker, dr. A. Weijnen. Weijnen stelt zichzelf vrij kort voor (“Mijn vader sprak van huis uit Zeeuws-Vlaams (Hoofdplaats), mijn moeder Baronies (Wagenbergs), mijn vrouw Peellands (Astens). Zelf ben ik geboren in Fijnaart, waar ik van mijn schoolmakers zes jaar lang onvervalst Westhoeks gehoord en geleerd. Daarna kwam ik in Rolduc, waar ik om zo te zeggen met elk Limburgs dialect althans enigermate vertrouwd raakte. En meer dan elf jaar was ik aan de lycea te Roosendaal, die als streekscholen mij ook allerlei tongvallen te horen gaven. Bovendien getuigen verschillende van mijn boeken en artikelen wel dat ik steeds belangstelling voor dialectonderzoek heb gehad.”) (RND 9 blz. VI), in een inleiding die bijzonder is. Enerzijds is Weijnen onderhoudend-anecdotisch zoals hij zich later ook liet kennen tot aan de onderhavige bundel toe, en zelfs bij herhaling, anderzijds betoont hij zich kritisch.

Is dat de nieuwe wind die met de komst van Pée door de RND is gaan waaien?

Kennelijk is dat niet het geval. Het duurt zes jaar, maar als in 1958 Pées Dialektatlas van Antwerpen verschijnt - we hebben een nieuwe spelling die nog duidelijker dan bij deel 9 en 10 op het titelblad van een lopende reeks zijn sporen nalaat - komt hij terug op de inleiding van Weijnen en niet in alle opzichten neutraal. Het gaat daarbij om de andere helft van het tweetal dat voor de gegevens zorgt, - de opnemer is afhankelijk van de zegslieden. Daar is vaker over gerept in de introducerende paragrafen in de RND-afleveringen en dus kom ik daar verderop op terug. Over de keuze van de informanten geeft Weijnen een paar overwegingen waarbij hij ook de praktijk aanstipt die Pée in deel 6 had gehanteerd. Pée was overigens door Weijnen al eerder in de inleiding genoemd. Hij kan aankondigen dat er binnenkort een groot aaneengesloten gebied dialectgeografisch afgedekt zal zijn, als ook het gebied Antwerpen beschreven is. "Antwerpen, waarvan - naar ik onlangs vernam - de atlas [sic, S.R.] ook eerlang persklaar zal zijn." Pée moet eventjes geduld hebben.

Het eerstvolgende deel dat uitkomt is het vijftiende. Dat is een bijzondere aflevering zoals al op het titelblad zichtbaar is. Aan de gebruikelijke, meestal ruwe, geografische aanduiding is tussen haakjes toegevoegd dat het in dit deel gaat om "Nederlandse en Friese dialecten". In de lijn van Weijnen stellen K. Boelens en G. van der Woude zich bescheiden en ook nog aan het eind van de inleiding voor. "Beide opnemers zijn in Friesland geboren en getogen. Het Fries is hun moedertaal. Beiden zijn hoofd van een lagere school, tevens leraar Fries aan een Kweekschool en o.m. in het bezit van een Fryske akte en van de akten Frysk Middelber Underwys A en B." (RND 15 blz. XVIII) Even kort in vergelijking tot de introductie in de eerste delen staat de rol van Blancquaert beschreven: "Voor het opnemen werden ze door Prof. BLANCQUAERT persoonlijk ingewerkt" en met het oog een "zo groot mogelijke uniformiteit" gingen de opnemers eerst enkele malen samen op stap" naar Dokkum, Franeker en Sneek.

Hoe groot de inleiding van dit vijftiende deel ook is, wat niet-Fries is wordt wèl maar welke de Nederlandse dialecten precies zijn wordt daaruit niet duidelijk. De Friese dialecten worden ondergebracht in vier groepen, het westelijke en het noordelijke Kleifries, het Zuidhoeks in het zuidwesten en het Woudfries dat in het oosten van Friesland gesproken wordt. De rest van de opnamen beweegt zich kennelijk steeds verder van het Fries af maar waar het "Nederlands" wordt blijft

duister: Hindelopen, Schiermonnikoog en West- en Oost-Terschelling, maar ook “de ontfrieste steden” plus Heerenveen nemen een aparte plaats in. Hier gaat het om een taalvariant die “ontstaan is door gedeeltelijke verdringing van het Fries door een oudere vorm van het Nederlands, maar dat in vele opzichten zijn Friese afkomst nog laat horen” en dat nu bedreigd wordt door het Nederlands en het Fries. (RND 15 blz. VI) “De Friese dialecten van Terschelling (...), van Hindelopen (...), van Schiermonnikoog (...) wijken zo ver af van de algemeen Friese omgangstaal, dat een gesprek van deze dialectsprekers door algemeen-Fries-sprekenden niet of slechts met moeite kan worden gevolgd.” (RND 15 blz. VII)

Vergelijkbaar met de taal in de Friese steden is het dialect van Ameland, dat van Midland op Terschelling en van twee plaatsen in het grensgebied met Groningen, Burum en Kollum. Een aparte status heeft Het Bildts dat “een gemengd Fries-Nederlands dialect” genoemd wordt. Een andere variant laat zich in Tjalleberd waarnemen. In deze Overijsselse enclave gaat het om “Fries en gemengd Fries” dialect. Tenslotte besteden Boelens en Van der Woude aandacht aan enkele Groninger plaatsen in hun afvraaggebied, de Stellingwerfen en een klein stukje Drenthe (Diever, Vledder) waar “Stellingwerfs Drents” gesproken wordt.

Dan wordt het 1958 en gebeurt er binnen de RND iets vreemds. De ene inleider, nog wel mede-leidinggevende aan het project als geheel, reageert wat bitsig op de ander. Dat gebeurt dus in de atlas van Antwerpen, deel 7. Pée, juist van Luik naar Gent gegaan als opvolger van Blancquaert, staat als enige op het titelblad en dat spijt hem, want de Antwerpenaar Leo van Beeck heeft royaal meegewerkt (hij “bereidde alle opnemingen in het arrondissement Antwerpen voor: hij ging eerst ter plaatse, zocht geschikte zegslieden en daarna gingen wij samen opnemen”) en verrichtte met Pée zo’n vijftig opnemingen. Wegens persoonlijke omstandigheden zag Van Beeck van verdere medewerking af. Pée reageert met spijt: “Ik mag niet nalaten hem hier voor zijn grote hulp en toewijding van harte te danken en mijn spijt uit te drukken dat de atlas van Antwerpen niet mede door een Antwerpenaar is ondertekend.” De hulp van Van Beeck maakte het Pée niet alleen met de praktische voorbereiding mogelijk zich met de streek rond Antwerpen in te laten: “Ik zou het nooit gewaagd hebben alleen een gebied te onderzoeken waarvan ik het dialect maar zeer oppervlakkig ken” en Van Beecks kennis van het Antwerps kwam Pée dus goed uit.

“Op onze beurt wensen wij hierover een paar woorden te zeggen omdat deze kwestie ter sprake komt in de inleiding van de atlas van Noord-

Brabant van A. WEIJNEN”, zo begint Pée op bladzijde VI een passage die een ruim deel van zijn korte inleiding omvat. Het gaat over de keuze van de proefpersonen. Weijnen had zich laten ontvallen dat het op praktische gronden soms nodig is om “op de meest onverwachte ogenblikken water in de zuivere wijn” (RND 9 blz. VII) te moeten doen bij de selectie en het aantal van de informanten. Hij wijst erop, dat Blancquaert eerder al eens bekende dat hij schoolgaande kinderen moest ondervragen, maar wat hij stilzwijgend als erger ervaart: “In de dialect-atlas van West- en Frans-Vlaanderen heeft PÉE het soms met één zegsman afgewerkt, iets waartegen BLANCQUAERT eigenlijk principieel gekant is.” Weijnen voegt daar vergoelijkend aan toe dat hij zelf bij dit soort zaken ook steeds op z'n gezond verstand en intuïtie vertrouwt (“Immers de theorie plaatst ons steeds voor tegenstrijdigheden.”), maar Pée lijkt ondanks deze toevoeging getroffen. Bij beide kwesties staat hij stil. Hij vergelijkt de praktijk van Blancquaert en Vangassen met die van Weijnen en concludeert dat deze een hoger percentage kinderen als zegslieden heeft, waarbij onderscheid gemaakt wordt tussen “schoolgaande kinderen” en “schoolkinderen”. “Misleitend” noemt Pée Weijners opmerking dat hij “soms” met slechts één zegsman volstaan zou hebben. Alle vier plaatsen in Frans-Vlaanderen waarvoor dat opgaat (Klein-Sinten, Zerkel, Oud-Berkijn en Strazele) neemt Pée gedetailleerd door, om aansluitend te zien hoe bij Weijnen zelf de verhoudingen lagen. “Nogal anders”, concludeert Pée, die vooral moeite heeft met de beperking tot één zegsman in Breda, waarvan hij terloops wijst op het aantal inwoners dat dan 82.191 bedraagt. Met een citaat uit Blancquaerts *Na meer dan 25 jaar* hierover besluit Pée de kwestie die een opmerkelijk punt in de geschiedenis van de RND is.

Het is de laatste maal in de RND dat Pée een deel voor zijn rekening neemt en bij Weijnen blijft het bij deze ene bijdrage. Blancquaert komt nog tweemaal voor op het titelblad als mede-auteur of als medewerker. Dat is allereerst het geval bij het Limburgse deel dat nummer 8 draagt en in 1962 verschijnt, twee jaren voor Blancquaerts overlijden. Samen met Claessens, Goffin en Stevens staat hij als auteur vermeld. Pée stond enkele opnemingen af, te weten die van de zogeheten K-plaatsen Paal, Beringen, Koersel, Heusden en Zolder maar als auteur of medewerkende staat hij alleen in de Inleiding en in de “Bladwijzer van de bewerkte plaatsen” geregistreerd. Het omvangrijke Limburgse deel heeft met vier personen het grootste aantal opnemers. Claessen deed 42 plaatsen in het noorden, Goffin verzorgde 42 in het middengebied, Stevens nam 47 zuidelijke plaatsen voor zijn rekening, de rest

Neerpelt. 2. St. (Ct.)

1. a. d. h. n. n. o. s. k. a. m. p. o. r. z. i. n. k. i. n. z. e. b. a. g.
 2. m. e. n. s. k. a. m. o. r. d. e. r. s. t. o. t. h. u. m. s. g. o. n. g. i. t. e. n.
 3. n. o. u. s. p. r. e. n. a. d. o. n. t. e. m. i. a. d. m. e. t. m. a. j. o. n. e. m.
 4. s. p. a. j. o. n. i. s. t. w. e. r. a. w. o. r. a. n. o. k.
 5. o. p. t. e. d. a. i. x. e. p. a. t. e. e. g. o. z. o. b. o. s. t. a. m. o. l. t. e. b. e. d. e.
 6. d. o. n. t. e. m. o. r. t. a. n. h. i. e. s. i. m. p. l. e. n. t. o. r. e. n.
 k. a. n. o. v. i. z. o. r.
 7. d. o. s. i. x. p. o. r. l. e. g. e. d. o. s. e. n. v. i. r. g. o. r. d. a. f.
 8. i. n. d. i. f. o. b. e. r. e. k. i. s. i. n. e. k. s. t. o. z. i. n.
 9. k. u. r. n. h. i. m. o. k. l. i. n.
 10. b. e. s. t. g. e. f. a. s. x. i. n. p. r. i. n. t. e. n. b. i. k. k. a. b. o. n. t. o. l.
 11. b. e. z. y. u. s. t. e. n. z. k. l. e. k. i. x. e. s. o. n. k. i. x. e. s. t. o. s.
 12. i. o. k. a. l. o. m. i. s. t. e. f. e. i. v. o. n. d. r. e. i. b. i. t. a. r. u. l. n.
 g. o. d. k. o. v. t. o.
 13. o. m. a. g. d. o. m. i. x. b. a. n. m. i. s. t. o. n. k. l. a. p. o. l.
 14. i. x. k. a. p. o. s. o. k. n. e. i. g. o. d. i. e. n.
 15. v. a. d. o. l. a. v. i. m. e. v. o. l. e. n. e. m. i. e. r. g. y. k. o. w. o. n.
 16. i. x. b. e. s. t. e. d. a. i. x. n. i. m. a. g. o. p. d. n. b. e. n.
 17. i. x. p. o. t. n. i. g. o. d. n. i. x. i. x.
 18. w. i. h. e. s. t. o. x. o. d. i. n. h. e. i. d. i. d. o. a. n. t. i. m.
 19. s. p. e. n. s. p. i. n. g. o. r. e. i. s. p. i. n. o. b. o. r. t. o. l.
 20. k. l. a. k. o. f. p. u. b. l. i. c. l. a. n. w. e. i. p. a. d. o. t. u. l.
 k. e. x. k. u. w. k. f. o. r. s. p. u. p. o. l. o. f. v. l. e. n. d. e. r.
 21. d. i. k. e. r. o. l. d. o. e. k. a. d. h. u. d. o. w. e. k. a. l. e. f. a. x. i. t. o.
 22. i. x. s. a. l. u. r. x. k. a. l. o. g. e. v. o.
 23. d. o. n. e. y. o. l. d. m. a. n. l. e. t. f. i. l. d. i. x. p. o. n. a. f. b. e. e. k. a. n.
 24. k. e. i. k. e. t. o. i. s. o. n. o. b. e. i. x. o. p. k. e. e. g. o.
 25. g. e. s. t. e. m. i. x. k. u. i. o. b. r. e. i. s. t. e. n. b. e. e. j. o. n.
 e. b. r. e. i. t. o.
 26. d. a. i. t. a. n. t. e. b. e. l. e. s. t. i. t. o. n. e. m. e. r.
 27. d. e. n. m. a. n. l. e. f. t. a. d. o. n. s. g. l. e. u. d. o. p. a. k. e. n. s.
 28. d. o. n. d. y. v. e. l. i. s. u. s. o. n. h. e. m. o. l. g. o. j. a. x. t.
 29. d. o. s. i. x. l. o. e. x. t. o. r. k. e. n. m. i. s. t. o. r. n. o. d. o.
 l. e. g. o. v. i. s. t.
 30. i. x. k. a. n. t. o. p. n. e. k. o. m. o. n. v. a. l. e. x. o. r. i. e. b. e. n.
 31. d. o. k. i. s. t. o. d. r. e. v. t. o. g. e. n. t. e. k. o. n. t. m. i. l.
 32. o. k. a. n. i. g. a. n. w. e. a. n. o. k. o. s. h. e. t. k. e. l. p. r. e. i. n.
 33. s. t. e. y. s. m. s. o. s. t. e. l. i. n. d. i. o. b. e. v. o. m.
 34. n. e. - d. o. u. p. e. t. n. e. m. i. o. g. o. d. e. g. o. l. t.
 35. k. a. l. a. - i. x. k. a. l. b. a. l. k. u. i. o. k. i. t. o. n. o. n. a. x. t. o. r.
 u. r. x. o. u. p. o. n.
 36. d. i. p. l. e. r. i. s. o. n. i. k. e. i. p. - d. a. z. e. t. n. o. x. o. n. u. r. t. o.
 k. i. e. n. i. n.
 37. k. o. k. i. n. o. l. f. e. l. e.
 38. k. o. h. i. t. o. m. e. r. i. t. o. g. e. l. e. k. e. l. p. o. n. o. p. m. a. k. o.
 39. o. k. a. l. l. e. n. a. i. l. w. i. t. b. e. k. e. y. p. n.
 40. k. o. i. s. g. o. k. e. l. o. f. t. e. f. a. n. a. k. m. a. l. o. l. f. o. r. l. a. t. o. n.
 41. d. o. m. a. n. m. u. l. t. i. p. l. e. n. v. a. d. o. w. b. o. i. x. e. a. m. o. n.
 42. i. n. d. o. s. i. x. e. l. x. w. e. m. o. n. i. s. x. o. v. d. k. l. o. k.
 43. e. i. k. e. g. o. l. d. a. n. f. u. m. d. e. r. t. o. r. h. e. e. r. o. s. i. s.
 44. w. e. l. i. m. u. t. o. n. o. k. d. o. h. i. e. f. o. x. a. n. k. a. l. o. n. e. n.
 g. e. l. i. d. a. n. d. o. r. k. i. e. l. o. f. e.
 45. k. a. l. o. b. a. s. e. t. e. b. e. s. t. o. p. a. f. o.
 46. o. k. o. m. e. b. i. v. o. r. i. s. t. o. v. e. t. e. i. s. o. v. a. l. a. n. o. k. o.
 47. k. o. s. p. l. e. g. o. u. r. m. a. t. u. r. i. t. o. v. o. r. o. n. w. i. d. e. r. s. i. x. p. o.
 48. d. o. b. u. o. m. k. u. i. o. k. o. r. s. a. l. d. o. b. u. o. m. g. r. a. f. t. e. n.
 49. d. u. d. o. k. i. e. t. f. e. n. d. o. r. k. o. r.
 50. e. b. o. g. e. n. t. o. l. i. o. n. v. i. n. d. o. v. a. l. a. m. e. s. - d. o.
 k. u. m. e. s. - b. l. o. f.
 51. (b. e. i.) s. p. r. e. i. - p. a. d. a. g. o. r. e. i. - u. b. e. n. g. o. i. s. s. p. r. e. i. n. m. i. s. t. e. k. o. n. - b. e. t. o. v. e. r. e. x. m. a. k. o. n. - o. n. o.
 b. o. t. o. r. a. m. s. m. e. r. o. n.
 52. d. o. s. k. o. n. m. a. s. h. i. e. t. a. e. r. k. a. r. l. a. t. o. n. a. f. o. m. i. o. n.
 53. k. o. v. a. d. e. r. h. i. t. o. m. z. e. f. j. e. r. l. o. t. o. l. e. r. o. n.
 54. i. x. w. e. s. o. m. a. f. x. o. r. a. j. o. n. z. u. l. a. i. l. a. n. g. u. a. t. u. e. r. t. o. g. o. n.
 55. k. e. i. k. i. d. o. g. e. n. v. a. l. v. i. s. t. o. m. i. e. r.
 56. e. k. o. n. p. a. t. i. s. n. i. s. f. e. l. w. i. e. r. t.
 57. d. o. o. v. o. k. w. e. l. s. t. e. n. i. n. d. o. n. h. i. e. r. t.
 58. i. n. m. e. a. t. z. e. t. n. o. x. t. o. k. o. n. g. u. r. m. t. o. k. e. t. o. e.
 59. d. e. i. k. e. r. s. k. i. d. o. l. x. u. o. l. e. x. t. o.
 60. k. e. i. b. a. o. k. o. t. p. e. r. t. e. m. e. t. x. o. n. o. s. t. a. r. t.
 61. v. a. p. o. s. t. k. w. a. m. d. o. g. e. l. i. e. s. t. e. i. e. n. a. d. o.
 k. i. e. n. o. m. o. s.

("een aantal plaatsen die over het ganse gebied verspreid liggen, 32 in totaal") deed degene die de sobere inleiding schreef, Blancquaert. De opnamen werden voor de oorlog al begonnen, onder meer door Fr. Heyligers uit Thorn "die de aanleg en de ijver bleek te bezitten om de Limburgse atlas te helpen bewerken", maar hij "werd door pijnlijke naoorlogse omstandigheden, ook fysisch in de onmogelijkheid gesteld om het zo flink begonnen werk voort te zetten." (RND 8 blz. V) Heyligers' dozijnen teksten werden nu als controle-middel gebruikt.

Blancquaert stelt zijn drie vollega's kort en bijvoorbeeld zonder geboortejaren voor. Claessens (uit Eijsden) en Goffin (Genk) en Stevens (Tongeren). De eerste twee studeerden in Gent en waren daar leerling van Blancquaert. Stevens "is leerling geweest van wijlen Prof. Grootaers, en geniet de welverdiende faam, een van de beste kenners te zijn van het moderne Limburgs." Stevens nam bovendien meer op dan bruikbaar was, want "het net werd te dicht" en daarom werden 21 plaatsen verwijderd.

Friesland als onderdeel van een reeks "dialecten" bleek in deel 15 een kwestie, Limburg als taalgebied heeft ook zijn problemen, vooral met de sleep- en stoottonen. Eigenlijk was alleen Stevens "van in den beginne" daarmee goed vertrouwd en hij noteerde dat op een genuanceerde wijze: meer dan zijn drie collega's en "enigszins gehavend" in de lijsten gehonoreerd, merkt Blancquaert waarschuwend op. "Wij hopen dat de atlas van Limburg, zoals hij vóór ons ligt, toch wel de diensten zal kunnen bewijzen die men ervan verwacht." (RND 8 blz. VII) De initiatiefnemer van de Reeks dateert zijn inleiding in 1959, drie jaren voor de feitelijke verschijning. Zoals velen voor en na hem sprak hij aan het eind dank uit aan "de proefpersonen, die zo belangeloos hebben bijgedragen tot het volbrengen van onze taak." Dat schreef Blancquaert wel aan het eind, maar hij deed dat "last but not least". Blancquaerts Engels bleek in dit opzicht gecorrigeerd te zijn. In deel 2 richtte hij zich "last not least, aan de vakgenooten die door opbouwende kritiek hun belangstelling zullen laten blijken". (RND 2 blz. XIII)

In deel 8 had Blancquaert al aangekondigd dat het eerstvolgende deel dat van Oost-Noord-Brabant, Noord-Nederlands Limburg en de Rivierenstreek zou zijn. Dit verschijnt als nummer 10 in 1966 en dan is het "de eerste keer dat een niet-auteur de inleiding schrijft van een atlas", schrijft Willem Pée op 25 december 1965. Dat deed Pée vaker, zo'n tekst afronden op een vrije dag als Eerste Kerstdag of op Oudejaarsavond zoals aan het eind van de inleiding op deel 6 bleek.

Pée begint met de mededeling van de dood van Blancquaert op 29 september 1964, de oprichter van de reeks die tien delen heeft zien verschijnen. De laatste vijf RND-delen markeren deze gebeurtenis met

een kruisteken op het titelblad achter zijn naam. Dat overlijden zou op zich misschien al een reden zijn voor een woord vooraf van de kant van de leiding van het project maar er kwam nog iets bij. "Toen de dood prof. Blancquaert verraste, waren 140 bladzijden van deze atlas gezet en alles liet voorzien dat hij in het begin van 1965 zou verschijnen, want de teksten waren een paar maanden voordien volledig afgedrukt en op 15 mei zouden wij te Ingen aan de auteur, Dr. A.R. Hol, ter gelegenheid van haar zeventigste verjaardag, het eerste exemplaar van haar atlas overhandigen. Het heeft echter niet mogen zijn. Op 13 maart 1965 overleed onverwacht juffrouw A.R. Hol." (RND 8 blz. V)

Na haar dood blijkt niets van een inleiding of register van haar hand vindbaar, alleen de oorspronkelijke opnemingen van haar voor deze aflevering en voor die van Gelderland en Zuid-Overijssel waarvoor zij ook doende was geweest. Daarom schrijft Pée deze inleiding en daarom is hij degene die dr. Hol en drs. J. Passage introduceert, de andere verantwoordelijke voor dit deel en te beschouwen als Roermondenaar maar geboren in Melick-Herkenbosch. Passage studeerde in Nijmegen, mevrouw Hol in Utrecht. De 165 plaatsen van deel 10 zijn niet alleen opgenomen door Hol (116) en Passage (45 stuks), ook van Blancquaert zijn vier afkomstig: Helmond, Deurne, Veghel en Eindhoven.

De tweede helft van de jaren zestig vormt een productief tijdperk in de historie van de RND. Deel 10 komt dus uit in 1966, het jaar daarop verschijnt Sassens aflevering van Groningen en Noord-Drenthe. Westnederlandse delen verschijnen in '68 en '69 waarna het even duurt voordat Entjes-serie met twee Oostnederlandse delen kan afronden. Het laatste nummer, 16, is een beknopte aflevering met een dito inleiding door de samensteller, dr. A. Sassen. Ook de zelf-introductie is kort: "Zelf spreek ik van huis uit en gebruikte ik ook het Gronings van de Veenkoloniën. De Drentse dialecten zijn me goed vertrouwd, dankzij de onderzoekingen die ten behoeve van mijn dissertatie (Het Drents van Ruinen, 1953) o.a. in Noord-Drenthe zijn verricht." (RND 16 blz. V) Het deel bevat 56 teksten. "De kaarten zijn daardoor minder dichtmazig dan uit bepaalde oogpunten wenselijk zou kunnen worden geacht. Het is me, mede ten gevolge van verandering van functie in de periode 1956-1961, niet mogelijk geweest de zeer tijdrovende opnemingen over meer plaatsen uit te strekken. Ik heb er de voorkeur aan gegeven met een minder pretentieuze opzet binnen de termijn van vijf jaar gereed te komen" en de "belangrijkste lijnen in de dialectgeografische tekening van de provincie Groningen en van Noord-Drenthe laten zich goed uit de kaarten aflezen." (RND 16 blz. VI)

Sassen heeft dat kleine aantal kennelijk toch als een zeker probleem gezien, want hij refereert er ook op pagina VII aan: "Onze 56 teksten hebben uiteraard niet meer te bieden dan een globale verzameling gegevens voor een nader onderzoek (...). Tweemaal zo veel opnemingen zouden ook nog meer problemen hebben opgeworpen dan opgelost." Over de relatie tussen Blancquaert en deze aflevering blijkt tweemaal: de initiatiefnemer is met één plaats vertegenwoordigd (dat is Rottum, "grondig gecontroleerd" door Sassen en door een uit die plaats afkomstige kenner van het Gronings) en de samensteller bedankt Blancquaert zonder wiens inspiratie "dit werk niet tot stand gekomen" zou zijn. (RND 16 blz. IX)

Nieuwe namen van samenstellers komen vanaf 1962 vrijwel telkens naar voren. Weliswaar worden Blancquaert en Chr. van der Voet als medewerkers bedankt op de voorzijde van deel 11 met gegevens van Zuid-Holland en Utrecht, maar de aflevering staat op naam van L. van Oyen. Deze keert met zijn eigen introductie terug tot deze eerdere "zinvolle gewoonte" in de RND-historie. (Van Oyen heeft de inleidingen van de tot dan verschenen delen gelezen en hij reageert daar op.) "Ondergetekende, Lodewijk A.L. van Oyen, werd op 7 mei 1923 geboren te 's-Gravenhage; ook zijn beide ouders aanschouwden daar het levenslicht. Hij sleet aldaar zijn jeugd maar vestigde zich in 1945 in de hoofdstad met het oog op zijn studie in de Nederlandse letteren aan de Universiteit van Amsterdam." Drie jaar later, "gedreven door zijn reeds jong ontstane belangstelling voor streektaalen", maakt hij in Amsterdam "nader kennis met het wetenschappelijke dialektonderzoek" op wat dan nog het Dialectenbureau heet, onder leiding van P.J. Meertens en Joh. C. Daan. Wat Van Oyen daar in de periode 1948-1951 tot aan zijn Haagse leraarschap gedaan heeft, meldt hij niet. (RND 11 blz. XI [= IX])

Een kritische verzuchting slaakt Van Oyen over twee fonetische zaken. Hij hoort slecht "of een klank halflang dan wel lang genoemd dient te worden" en gaf gaandeweg alleen maar met een diacritisch teken aan dat hij een klank *opvallend* lang vond. (Blancquaert had hetzelfde al in deel 1 verklaard, en schreef ook dat hij moeite had met het discrimineren tussen de o-klanken in woorden als "hok" en "bok". Sassen had een jaar eerder in deel 16 bekend dat bepaalde Drentse tweeklanken voor hem problematisch waren.) Bovendien betreft Van Oyen "dat het in de atlanten gebruikelijke fonetische schrift weinig mogelijkheden biedt om een bepaald toonsverloop in de zin aan te geven. Iedere Zuidhollander weet dat men in de kustdorpen, in Leiden, in Rotterdam "zingt", d.w.z. met van plaats tot plaats verschillende, maar meestal opvallend stijgende toon spreekt en voor iemand met een

wat geoefend oor is het niet moeilijk de inwoners thuis te brengen op grond van hun "zang". De foneticus Blancquaert heeft de verschijning van deel 11 niet beleefd. Van Oyen dankt de "wegbereider en sjouwer-man voor zijn reeks atlassen die ook het werk aan deze atlas met zijn vaderlijke zorgen omringd heeft": een mild mens gebleven ook al vatte hij de wetenschap ernstig op. (RND 11 blz. XII) Blancquaert, "de wetenschapsman van groten bedrijve", heeft een serie plaatsen voor deel 11 verzorgd (de notatieverschillen tussen Blancquaert en Van Oyen ontmoedigden de laatste aanvankelijk), Van der Voet - vader van een van z'n leerlingen - stond Van Oyen praktisch bij gedurende 42 opnemingen. "Vrijwel terstond kon ik het stellen der vragen met een gerust hart aan hem overlaten, daar hij alras begreep wat het onderzoek vorderde. Doordat de opneming aldus sneller verliep, bleef er meer tijd voor nu en dan een gezellig praatje, heetgeen voor de zegslieden prettig was en waardoor dezen ook weer ontspanner op de vragen in-gingen." (RND 11 blz. VIII)

Een jaar later volgt Noord-Holland. Deel 13 verschijnt in 1969 en is samengesteld door Dr. Jo Daan van het Amsterdamse Dialectenbureau van de Koninklijke Academie van Wetenschappen, al eerder genoemd en bijvoorbeeld door Weijnen in zijn inleiding bedankt. Het voorwoord van Weijnen en het duidelijk gestructureerde van mevrouw Daan vertonen overigens in allerlei opzichten overeenkomsten. Dochter van een Krommenies sprekende moeder heeft Dr. Daan dat dialect en tijdens de lagere school het Amsterdams leren kennen. Ook met andere varianten in Noord-Holland kwam ze in aanraking, zoals die van Marken en eerder al de Wieringermeerpolder en het toenmalige eiland Wieringen met het oog op haar dissertatie.

Voor wie de delen van de RND doorbladert, is het dertiende een opvallende door de witte vlekken die er bij bepaalde plaatsen zichtbaar zijn die een belangwekkend kenmerk van Nederlandse dialecten (dialecten binnen het Nederlandse taalgebied) van de twintigste eeuw zichtbaar maken. "In de kleinere dorpen vond ik vaak gemakkelijker goede zegslieden, daar was het dialect door de grotere mate van isolering beter bewaard gebleven" dan in de grotere als Hoorn, Den Helder, Spaarndam, Castricum. Het dialect aldaar was voor de benaderde informanten identiek aan het Nederlands. (RND 13 blz. VII) "In vier plaatsen kon ik geen vertaling krijgen, maar wel een goed vrij gesprek op de band vastleggen; voor Wijk aan Zee en Woude heb ik uit die gesprekken fragmenten genomen, die als vertaling van een deel van een zin beschouwd kunnen worden." En in het gebied ten zuiden van het IJ heeft mevrouw Daan haar pogingen om drie opnamen per vak uit Kloeke-Grootaers' indeling zelfs helemaal opgegeven. "In Sloten had

Weesp E. 121

1. ag- de krpe en spe-roer si-an be-ne ge hap
2. main yriut ge de blume ga-n gi-te of ka-n kite
3. tekerov.rdeX upne se ale-nel noX ma-r ma-t meginse
4. et sprite z en sna-r ve-rek || loesteX ||
5. up dat sxi-p kregese beek-malt bro-t
6. de tamer-m-n hep en spilster fa sen ymer
7. de skiper lakte sen lepe a-f
8. n di febrik n nika te ga-n
9. kum hir knap
10. Ke-f vas fur glae-se bir- glae-si - ta-pe
11. only ons toe kila ka-rese bru-ge - kri-ke - kri-kes
(= *carole bere*) || krik = iemand met een boeket ||
12. gabe ma-terles- ye-ye dri later vein upXedrupke
13. hi-i dri-igdeme ma-t eq knapel.
14. ik ha-p se kni gem-n
15. fustale- yant vurt mit fe-i. m-r geflirt
16. ig hem die- dat ek nit matse ma-i be-ange-ga-n
17. ik hap tot mit ked-a-n yriut
18. vi hapet ked-a-n - der kumti a-p
19. spm- spmote-p - spi-nsroebe - spm-nara-X (= *oviel*)
ra-geho-l.
20. pet- ma-s he-ep || bemout || ce-i - pe-dastel- ha-X
- hu-kart - flinder kupa-letje (= *koekoetje*)
21. di k.ral ma-ke ma-to ha-le ur-rell ryp || fa-ke ||
22. ik sa-l-je kra-l-ijes ke-ye
23. xpelant la-t fe-l curve sXe-pe alo-epo
24. hi-i hopen om be-t gekra-ge
25. ge-f me troe-bre-je ste-ne - bre-der - de
bre-lete
26. du-t stambel-t sta-ter nit m-r
27. di ma-n hopen la-ye asen grote hir
28. lyafier - ha-imal - ha-m hit gebie-ye
29. de sXo-lkmdere be-ne - of se-in ma-te ma-eter
na-r se. Xere-st
30. eks. nit kume fu-rek-le-r be-n
31. de be-ste drupke gra-X la-ma-lpap || ma-l- ||
32. hi-i knit va-reke ha-p ke-lpe-ig
33. kka-l.rret s-fe de be-zen a-nde ste-l ga-n sla-n
34. ne-i ma-te ke-gele spe-lese nit m-r
35. ik ha-je al fu-ude toe-ide kn-geru-pe
36. di p-r z nit ru-ig der gte noX orte pte m
37. ge bme na-t i.dant (*veel niet gebr.*)
38. gabem i.rst sen gult ha-lepe upma-ke
39. hi-i sel-et nit fa-r brupe
40. g-p de hi-left fan der mslakue-t
41. de map mulet fu-zen vrouw upne-me || be-ke-r-
eme ||
42. m de sXe-ide sus-me z gava-riek
43. hi-i hap fe-l pra-tjes umdati sta-ter z
44. ve mu-ste da-r de ha-l-ft fan habe en jali de
e-re ha-left (*ook nog : ha-left*)
45. ha-lepes s-fe duf be-t vpti-lø
46. Onse ma-sela-r spe fa-t asen slak (asen vareke)
47. ge du-ene vi et fe-rt kn-ig sprige
48. de bo-ekve-ker ga-l de bo-em a-nte
49. duv i.rst et ra-m sfo dixt
50. pbeente la-je fu-r de ke-rek - yruXm-r - ho-mz
- et lof
51. spre-i - kikerdril - ma-st o-der tlat go-je -
ala-ke - me-tje bro-v-t smure (*De overige vooor-
den niet gebruikt*)
52. di yrouv hapet ha-r le-te kn-pe
53. ge ya-der hapem se-s ja-r na- sXo-v-l la-te
ga-n
54. ik hi-petom afkra-je um sol-a-t laqset va-ter
te ga-n
55. ya-je y-rae gije nit ye-l m de-se by-rt (*streek
niet gebr..*)
56. ste-ne poite se-int fe-i-ve-rt || en a-rden kv-d ||
en ste-ne val ||
57. de sXter sta-t be-de o-ge - ha-rt
58. mma-rt met noX te kout um te ka-taiba-le - of
ba-le
59. di ka-re Ke-f Xut halder hiX
60. ha- troket pa-rt anpen sta-rt
61. tu kume-me jali hir ider ja-r na. de ka-remse
62. de pa-ter se-i dat Onse liye hir yuma-kt m
63. je sa-X me ve-l ma-r-je se-nika te-geme
64. de gus-lype ga-le gouv ter-a-X kume
65. ga-je ya-nda-X ni ka-rt
66. la-ete ge o-o-k kra-X ka-s || o-ite ge ||
67. se mo-ter m hapet ha-l-ikt ma-ke r
68. et z en ha-ite da-ke-se- tpen sXke a-ven ||
va-rens ||
69. dat jurgje lo-ep up sen blo-de be-ne
70. der gten ba-rt m di ka-p
71. ek voo date po-et en brif broXt
72. ik hi-pet amahart || pe-in me ge- || ge hap
73. eks-n ma-ti doorse ma-nse nit upXke || ge hap
Xe-n ki-ghere ||
74. na-i e-ks-ete-t spa-ne voo pa-rt fur de niuwe
kur
75. ik ha-pem be-tje kura- ydn fommeX al a-f
76. de go-em fan de ko-mey z o-o-k solda-t
Xere-st
77. ve-tje Xe-n va-gema-ker te voo-ne - pe-lem
bo-X
78. di ro-ge ha-be loye du-ris
79. ik Xalo-fter Xe-n vu-rt fa-p
80. ukr-ntje voo do-o-t fu-ret Xedo-ep kum vu-ude
81. gem v-ore lo-ope a-n gem o-ge tra-ne
82. der daXertje z ma-t ema-ntje na-r þus XeXa-n
en bra-me pla-ke
83. der meen sport fan di h-r of (*ladder niet gebr.*)
84. hi- se-te en strut up
85. di ma-nse goXm-nders of Kelt fa-ru-ldum
86. haq ka-l-ig dro-v-X yan de dret
87. di vX lo-ep ma-tem buXt et z en vme-X || eq
kru-metok ||
88. kXt fu-ndi kis-ine en trumel-tje
89. de buk z do-o-t ha-i m meen kurrt Xestikt
90. se-m liye voo ko-rt ma-r toXut
91. m de-ke-ty voo best
92. en sX-ter mut Xut ka-ne mke - ook ka-ne
ka-ne komi weinig meer voo
93. gukes na-me hu-t
94. ik ve-t nit va-rekemet gu-ke
95. en kule kv-d-der z Xut fur-rt ni-r

ik bijna beet, maar door een ongelukkige complicatie kwam daar ook geen opname tot stand." Daarnaast had de opneemster uiteraard het lastige probleem van het grote Amsterdam dat met drie opnamen vertegenwoordigd is maar waar "de vroegere locale schakeringen ternauwernood meer te onderscheiden en zeker niet weer te geven" zijn in fonetisch schrift. (RND 13 blz. VIII) Het lijkt bij zulke observaties geen toeval dat dit Westnederlandse deel het ongeluksgetal als nummer toebedeeld had gekregen. Weijnen had trouwens vergelijkbare moeilijkheden ondervonden in een klein deel van zijn deel over Noord-Brabant dat zich ook tot in de richting van Rotterdam uitstrekt. Daar liet Weijnen in verband met het betrekkelijk geringe verschil tussen dialect en A.B. al snel een tweede informant vallen. (RND 9 blz. VIII-X) Ook Van Oyen heeft het in deel 11 uitvoerig over de Westelijke kwestie waarbij de afstand tussen dialect en standaardtaal zo gering aan het worden is, althans naar het oordeel van mogelijke zegslieden.

Haar vindproblemen legt mevrouw Daan concreet uit onder het kopje "Bijzonderheden" (RND 13 blz. XII): "Voor het vinden van geschikte zegslieden heb ik, zoals ik boven schreef, de hulp gehad van correspondenten van ons instituut. Voor de plaatsen waar deze ontbraken heb ik de hulp ingeroepen van andere, ter plaatse bekende personen; in enkele gevallen ben ik zelf maar gaan zoeken. Een enkel voorval wil ik hier vertellen om een indruk te geven van de moeilijkheden: toen ik met behulp van een relatie een zegsman meende gevonden te hebben in Akersloot, maar deze niet geschikt bleek, omdat zijn dialect te veel was gemoderniseerd, beloofde hij me een ander te zoeken. Degene die hij op het oog had weigerde. Enkele maanden later hoorde ik deze echter in het zondagochtendprogramma van de VARA, Weer of geen weer. Enkele dagen later ben ik weer naar Akersloot gegaan en heb de heer Dirk Los (Woude, gem. Akersloot) - want hij was het - opgezocht en gevraagd waarom hij wel voor Bert Garthoffs en niet voor mijn bandrecorder wilde praten. Hij antwoordde heel vriendelijk: Je hebt gelaik, je ken komme."

Nog twee delen en de Reeks zou compleet zijn. Velen hebben er naar uitgezien, allicht het meest in Zuid-Nederland waar de serie begon en al zoveel eerder afgerond was, maar hopelijk niet minder in Gelderland en Overijssel en het gebied direct ten noorden daarvan. Dat waren na al die jaren nog de enige opengebleven gebieden op de dialectkaart van Nederland en Vlaanderen. De samenwerking tussen dr. Hol en dr. Entjes waaruit het twaalfde deel moest voortkomen eindigde met het overlijden van de eerste. In de vroege jaren '50 vroeg Blancaquaert aan Entjes en Hol, dit deel te verzorgen. Entjes nam de uitnodiging "wat al te gretig" op zich. "Wat ik niet had voorzien, was de tijd, die het hele

karwei, te beginnen met het maken van afspraken voor een opneming ter plaatse tot de correcties van de laatste drukproef, zou gaan verslinden.” (RND 12 blz. V)

Dat had mede te maken met het stijgende aantal teksten. De aanvankelijke planning bedroeg ongeveer 100 stuks, het werden er 150 en daarvan kwam de meerderheid voor rekening van Entjes. Stilzwijgend (naar aan te nemen is) verwijst deze naar de inleiding van zijn Groninger collega Sassen als hij het heeft over de relatie tussen de hoeveelheid teksten en de kwesties die daardoor dichter bij een oplossing gebracht worden. “Een atlas als deze lost weliswaar geen problemen op, hij roept allereerst problemen juist te voorschijn, waar die nog niet vermoed werden, en meer opnemingen doen de kans op meer problemen stijgen, maar zo’n atlas levert op zijn manier toch ook weer een bijdrage tot de beantwoording van de gerezen vragen, en een groter aantal gegevens maakt die bijdrage alleen maar waardevoller, naar het mij lijkt.” (RND 12 blz. VI) Entjes’ afweging tussen omvang en tijdsduur leidt dus tot een andere conclusie dan bij Sassen zeven jaar tevoren het geval was.

Entjes geeft vrijwel geen informatie omtrent zichzelf. Wel verwijst hij naar artikelen van hem die wijzen op kennis van Overijsselse of algemener Oostnederlandse dialecten. Uitvoerig geeft hij commentaar op de fonetische notatie van vooral de klinkers. Entjes roert de kwestie van deze kant van de opnemer aan, door te citeren uit een artikel van Pée. Deze verschilde met Blancquaert hierover principieel van mening. Entjes is het geheel met Pée eens dat “men slechts betrouwbare opnamen kan maken van dialecten die nauw verwant zijn met het dialect dat men zelf goed kent”. (RND 12 blz. IX)

Dan denken velen dat het niet lang meer zal duren of de RND is compleet. In het themanummer van *Taal en Tongval* over deze atlasreeks uit 1976 plaatst Entjes (met een knipoog naar Blancquaerts publicatie) een bijdrage onder de kop “Na meer dan vijftig jaar” en eindigt daarin met de teleurstelling die hij ervoer, dat het laatste deel niet in 1975 uitgegeven kon worden. “Het is mij niet gelukt. Het moest een vol jaar later worden. Dat spijt mij voor de naast betrokkenen, in de eerste plaats voor Willem Pée, echter ook voor de uitgeverij De Sikkels te Antwerpen en voor ieder die op dat laatste deel van de Reeks te wachten zat. Maar het werk is nu gedaan. (...) De *Reeks Nederlandse Dialektatlassen* is compleet.” (*Taal en Tongval* 28, 196 blz.104-113) Dat is te vroeg geconcludeerd. Het is 1982 als de *Dialektatlas van Zuid-Drente en Noord-Overijssel* verschijnt als laatste deel van de serie, en met niet 150 maar met 149 kaarten. Friesland wilde een

supplement-atlas van 25 stuks om een aantal Friese bijzonderheden er "uit" te krijgen, alle andere regio's kregen er 150.

Pée die na voorafgaande gewone assistentie aan de leiding van de serie begonnen was als hoogleraar in Luik en later naar Gent ging als opvolger van Blancquaert, staat inmiddels op het titelblad als "oud-hoogleraar a.d. Rijksuniversiteit te Gent". Hij opent met "Een woord vooraf" en geeft daarin een kort feitelijk resumé van het project dat leed onder geldzorgen en kritiek van bijvoorbeeld van Van Ginneken. Blancquaerts getroffen reactie daarop, *Na meer dan 25 jaar*, "zou door iedere gebruiker van de atlassen dienen te worden gelezen", zegt Pée die zich voor zijn doen in korte bewoordingen kwijt van de "aangename plicht" ook uit naam van Blancquaert "allen te danken die er aan hebben meegewerkt". (RND 14 blz. VI)

Pée heeft het in zijn woord vooraf over W.G. Rensink die met opnemingen begonnen was, maar van verdere medewerking af zag. Entjes rept er niet van maar hij houdt het evenals Pée kort in zijn inleiding - het is de minst omvangrijke van alle delen. Wel deelt hij nu mee, het dialect van Vroomshoop te spreken, "maar ik heb er ook de medewerking voor ingeroepen van twee zegslieden, die altijd ter plaatse zijn blijven wonen en dagelijks dialect spreken." (RND 14 blz. VIII) Een nieuwtje bevat dit deel overigens wel. "Ik meende goede redenen te hebben, waar het plaatsen in de zo onmiddellijk aan Noord-Overijsel grenzende gebieden van de Grafschaft Bentheim betreft, om met deze atlas de staatsgrens tussen Nederland en Duitsland te overschrijden." Acht Duitse plaatsen zijn opgenomen in dit deel van de reeks Nederlandse atlassen, maar dat zijn dan wel plaatsen waar tot in deze eeuw Nederlands gegeven is op de scholen, waar in de kerk Nederlandse psalmen gezongen werden en waar de Statenbijbel en Nederlandse inscripties zich nog langer gehandhaafd hebben.

Met de 100 plaatsen waar dit laatste atlasdeel teksten van heeft opgenomen is dat aantal (als ik, wat niet waarschijnlijk is, goed geteld heb) op 1973 uitgekomen. Daarbij is iedere plaats als één geheel gerekend en met voorbijzien aan extra antwoorden, zoals de drie voor Amsterdam, de Friese en Stellingwerfse variant in enkele gevallen in Friesland of de Rooms-Katholieke en Protestantse dubbelversie van St.-Maria-Horebeke in deel 2. Daarmee is het totale getal juist gebleven onder Blancquaerts prognose uit 1948: "Het zal uiteindelijk wel de 2.000 moeten bereiken of overschrijden."

2. *Kwesties bij de RND*

2.1. *De zegslieden en de gekozen plaatsen*

In de openlijke discussie tussen Weijnen en Pée bleek de keuze van de zegslieden een gevoelige kwestie. In Entjes' impliciete reactie op Sassens inleiding kwam de kwestie van de dichtheid van het informantennet aan de orde. Ook dat is allicht een zaak van belang, maar van minder gewicht. Het laatste betekent dat het ene deel "dunner" is dan het andere, het eerste verschil is inhoudelijker. Als de gegevens van een heterogene groep afkomstig zijn, hoe kan degene die materiaal uit de gehele reeks wil destilleren dat filteren? Eigenlijk is dat uitgesloten, want tussen het uitkomen van het eerste en het laatste deel ligt wel een erg lange periode. Dat wordt versterkt nu het begin van de serie in Vlaanderen ligt en het einde in Noord-Oost-Nederland ligt (zie daarvoor Goossens' bijdrage aan deze bundel). Onderzoek moet uitwijzen voor welk van de onderdelen die Blancquaert in de lange lijst onderbracht, het meest problematisch is, of - positiever geformuleerd - in welke sector de RND het best z'n diensten kan bewijzen. Grondslag was de klankleer, maar er is ook "gezorgd dat er een voldoende verscheidenheid van flexieverschijnselen en syntactische eigenaardigheden in voorkwam" om daar ook "een zeker denkbeeld" van te kunnen geven. (RND 1 blz. 5)

Blancquaert streefde naar "alle mogelijke waarborgen van betrouwbaarheid" (RND 1 blz. 3), maar toen hij dit in augustus 1925 schreef kon hij niet weten wat voor mammoet-operatie daar in de loop van de twintigste eeuw nog uit voort zou komen waaraan het moeilijk is methodologisch volmaakte eisen te stellen. Bovendien is er in deze eeuw ook in sociaal opzicht wel iets gebeurd dat zijn sporen in het gebruik van het dialect heeft nagelaten.

Toen hij begon, zocht hij bij voorkeur onderwijzers aan voor hulp, "omdat zij intellectueelen zijn, begrijpen zij vlugger het doel van een dialectonderzoek en de vereischten waaraan het op te nemen materiaal moet beantwoorden; omdat zij in hun eigen dorp wonen en werken zijn zij over 't algemeen zeer dialectvast" en anders kunnen zij, als "volksvrienden" het beste naar anderen doorverwijzen. (RND 1 blz. 10) In deel 2 worden ze uitdrukkelijk in het dankwoord betrokken: "een speciaal eeresalut zij daarbij gebracht aan het korps der Vlaamsche onderwijzers, wier dienstvaardigheid wij bijna overal op de proef hebben gesteld, en nooit te vergeefs!" (RND 2 blz. XII) en in deel 3 is dat niet anders ("overal werden onderwijzers of andere intellectueelen bereid gevonden om zegslieden aan te werven en meestal ook om voor

den duur van het onderzoek hun gastvrijheid te verleenen” RND 3 blz. VII-VIII) al lijkt hier een zekere verandering plaats te vinden. Wie de 16 delen nagaat, ziet dat dit zich heeft doorgezet en dat het later lang niet altijd onderwijzers zijn die de dialectgegevens verstrekten. Ook hun leeftijd is mettertijd verschoven. Koos Blancquaert nog principieel informanten tussen de 20 en 40 jaar “ten einde zooveel mogelijk het beeld te kunnen weergeven van de uitspraak- en andere eigenaardigheden van een bepaald geslacht op een bepaald punt in den tijd en in de ruimte”, zijn medewerkers hebben zich daar later lang niet alle aan gehouden ook al had Blancquaert zijn vrees daarvoor al in de allereerste inleiding uitgesproken. (RND 1 blz. 11)

De plaatskeuze was in Klein-Brabant geen probleem: alles werd afgevraagd. In deel 2 wordt op praktische gronden de genoemde beperking uitgedrukt in de eis dat alle plaatsen van meer dan 2.000 inwoners hun plek krijgen. Daarnaast wordt gestreefd naar een gelijkmatige verdeling op de kaart, “geen enkel bewerkt punt van dezen atlas ligt op meer dan 5 kilometer afstand van het naastbijgelegen bewerkt punt”. (RND 2 blz. III-IV). Tenslotte kunnen er bijzondere redenen zijn om te kiezen voor een plaats die eigenlijk even logisch als interessant zijn: in overgangsgebieden wordt naar een dichtere opneming gestreefd, de geboorteplaats van een auteur kan op grond daarvan extra aandacht krijgen en omdat geloofsverschil kan samengaan met dialectvariatie speelt ook die sociale factor een rol.

Vangassen komt op de keus voor de informanten in deel 4 terug: “In kleine landelijke gemeenten bleek het niet steeds mogelijk, ten gevolge van seizoenarbeid, over zegslieden van boven de twintig jaar te beschikken, en fungeerden, tot mijn volledige voldoening, in een aantal plaatsen, schooljongens van 12 tot 14 jaar als zegslieden. Deze methode werd ten deele reeds door Prof. Blancquaert in Zeeuwsch Vlaanderen gevolgd, en bood ook in mijn gebied absoluut geen bezwaar. Onze schoolgaande Brabantsche jeugd is uiterst dialectvast, immers ze hoort thuis, op straat, op de speelplaats niets dan dialect, het dialect is nog steeds haar eenige omgangstaal.” (RND 4 blz. IV) Soms koos Vangassen voor het “bijroepen van oudere zegslieden” en noteerde dan de verschillen in antwoorden.

De “inzameling van het materiaal” is uitvoerig onderwerp van aandacht bij Pée in zijn inleiding bij deel 6. Via schoolhoofden of onderwijzers klopt Pée in West-Vlaanderen aan bij potentiële informanten die voor hem blijkbaar wat ouder mogen zijn. “Ik zorgde er zooveel mogelijk voor zegslieden te vinden van middelbaren of rijperen leeftijd, ter

plaatsse gewonnen en geboren van inheemsche ouders, zoo weinig mogelijk ontwikkeld, bij voorkeur weinig of niet belesen en die haast nooit hun geboortedorp hadden verlaten; ik vermeed angstvallig alle zonderlingen en weerde al wie maar eenig spraakgebrek vertoonde, al was het maar een onvoldoende articulatie wegens ontbrekende tanden.” (RND 6 blz. VIII) Aansluitend weegt Pée vrouwelijke informanten af tegen mannelijke. De laatsten hebben het nadeel van mobiliteit en ook om andere redenen kiest Pée voor de vrouw: “Het heeft mij ten ander vaak getroffen dat de volkswrouw doorgaans vlugger van begrip is dan de man: ze snapte onmiddellijk waarover het ging, zette de zinnestjes om in haar dialect - niet slaafs, maar hier en daar met de noodige wijziging - in een vlug tempo, zonder aarzelen en zonder nutteloos vragenstellen; ze voelde niet de behoefte, zooals vele mannen, er te pas en meestal te onpas, ellenlange beschouwingen en onbelangrijke herinneringen aan vast te knopen.” (RND 6 blz. VIII-IX)

In Frans-Vlaanderen ondervindt Pée de grootst mogelijke moeilijkheden bij zijn zoektocht naar geschikte zegslieden. Vond hij er een, dan nam een gehele vragenlijst “drie volle dagen in beslag”. (RND 6 blz. X) Via via lukt het niet om contact te krijgen met geschikte personen, een oproep in *Le Lion de Flandre* van mei-juni 1936 biedt nieuwe hoop. “Vol ongeduld verbeidde ik het begin der vacantie en zoodra die was aangebroken trok ik, per motorfiets, naar Kassel, van waaruit ik van plan was mijn onderzoek opnieuw te beginnen.” Daar verneemt Pée tot zijn ontzetting dat er slechts één lezersreactie gekomen is die hem evenmin veel verder helpt. Ten einde raad klopt Pée aan bij de diocesaan missionaris E.H. Verdonck en waarachtig het ongelofelijke gebeurt: “daar waar ik vroeger wantrouwig werd afgewezen opende de naam van den Heer VERDONCK mij onmiddellijk de deur en ik werd er gulhartig ontvangen; diegenen, die enkele maanden voorheen, beweerden over geen paar minuten te beschikken om mij te woord te staan, offerden nu evenveel uren op om mij in te lichten en te helpen. Dank zij deze onverwachte hulp kon ik gansch den Westhoek, in den loop van de vacaties 1936 en 1937, bewerken.” (RND 6 blz. XI)

Het is na zo'n voorgeschiedenis iets voorstelbaarder dat Pée een zeer royale inleiding schrijft, de taalgrens minutieus van commentaar voorziet en ruime aandacht schenkt aan de taaltoestand in Frans-Vlaanderen.

Weijnen geeft in deel 9 kort aandacht aan zijn plaatskeus (hij wil een net dat niet te “wijdmazig” is) en neemt daarentegen meer de ruimte voor de keuze der zegslieden, want dat is “een uitermate belangrijke schakel in het onderzoek”. Zijn debat met Pée is al eerder genoemd. Weijnen kiest anders dan Pée niet bij voorbaat voor vertegenwoor-

digers van het mannelijk of vrouwelijk geslacht. Hij sluit kennelijk aan bij Blancquaert die in *Na meer dan 25 jaar* (blz. 34-35) in dit opzicht alles liet afhangen van het individuele geval. "Men kan eigenlijk alleen maar zeggen dat intellect, pienterheid, bij de proefpersoon van het hoogste belang is. Dat element is dan ook voor mij bijna steeds doorslaggevend. Daarbij is het dan ook allerm minst een nadeel dat de zegsman enig onderwijs heeft genoten, hoe paradoxaal dat ook klinke." (RND 9 blz. VII-VIII) Hier gaat het inmiddels via het tussenstation-Pée om een ander informantprofiel dan bij het begin van Blancquaerts onderneming.

In het Friese deel 15 gaat het vooral om de leeftijd van de zegslieden: "We vroegen steeds naar in elk geval één zegsman van middelbare leeftijd. Bij een groot aantal van de opnemingen was er ook een jongere (17-20 jaar) aanwezig; vaak leverde dit een groot aantal varianten op voor de tekst. (...) Na enkele opnemingen was het verschil tussen de taal van de ouderen en die van de jongeren geen verrassing meer voor de opnemer; voor de sprekers was het telkens opnieuw een reden tot verwondering." (RND 15 blz. XVI) Dat is andere taal dan Vangassen een jaar of 20 eerder in een andere regio had laten horen!

Weijnen krijgt, zoals we eerder zagen, in 1958 ruimschoots replek van Pée in de inleiding op de Antwerpse atlas, maar Blancquaert gaat in zijn Limburgse voorwoord van 1962 niet op de kwestie in en als Pée vier jaren later het volgende deel inleidt, kan hij feitelijk niets over plaats- of informantenselectie zeggen want de gegevens van met name mevrouw Hol zijn met haar dood niet meer te achterhalen.

Sassen koos in het Noordoosten zijn informanten veelal uit de agrarische bevolking, doorgaans ouder dan 30 jaar en hij prefereerde tenminste twee per plaats. Dat werkte efficiënter omdat de opnemer er al spoedig toe overging "aan elk der zegslieden de tekst ter hand te stellen, ze vertaalden dan beurtelings een nummer, hetgeen iets vlotter werkte". (RND 16 blz. VII)

In het Westen is de problematiek van de zegslieden al gesignaleerd door twee van de drie bewerkers, ook Van Oyen klaagt er over voor de regio Utrecht/Zuid-Holland. "Niet zelden duurde het lang, ontmoedigend lang, eer we, de gebruikelijke wegen bewandelend en bemiddeling zoekend bij in het betrokken oord woonachtige onderwijzers, ambtenaren ten gemeentehuize, kerkelijke voorgangers e.d., beland waren bij mensen die bereid bleken een avond te offeren en een afspraak te maken. In een dorp lukte dat pas bij het vijfde bezoek ter plaatse." (RND 11 blz. V) Over de keus tussen man of vrouw lijkt Van

Oyen zich niet en toch ook weer wel uit te laten: hij verklaart het eens te zijn met zowel Pée (die de voorkeur gaf aan een vrouw) als Weijnen (die intelligentie belangrijker achtte dan het natuurlijke geslacht) en oordeelt verder: “Men zou kunnen stellen dat mannen zich i.h.a. onmiddellijk bij het onderzoek betrokken voelen en zich meer vers van de lever uiten, mits men daarbij vermeldt dat vrouwen weliswaar beschroomder maar vaak tevens met rustiger oordeel spreken en aldus een ook door de mannen als waardevol aangemerkte bijdrage tot het gesprek leveren.” (RND 11 blz. VI) Kinderen vindt Van Oyen eigenlijk alleen “waardevol als correctoren van ouderen”, waar Vangassen juist het tegenovergestelde van had beweerd.

Dr. Daan wijst in haar opmerkingen over de zegslieden net als Weijnen op intelligentie maar maakt onderscheid tussen stad en dorp: “Op het platteland waren de zegslieden die zich aanboden altijd intelligent genoeg om de vertaling zonder veel moeite te geven. Intelligente stadsbewoners echter zijn niet gauw bereid het sociaal laag gewaardeerde dialect te spreken of ze hebben dit al min of meer gewijzigd.” (RND 13 blz. X) De leeftijd van de informanten moet niet te hoog zijn: “Ik heb altijd geprobeerd mensen van middelbare leeftijd of ouder te krijgen. Voor mensen boven de tachtig jaar is het vertalen van deze lange lijst soms niet meer mogelijk, zelfs voor mensen die nog niet zo’n hoge leeftijd bereikt hebben, is het een zware opgave.” (RND 13 blz. X)

Entjes tenslotte gaf aan vrouw of man geen principiële voorkeur als informant. “Wel heb ik zo goed als zonder één uitzondering de ervaring opgedaan, dat vrouwelijke zegslieden sneller begrepen, wat de bedoeling van een opneming was, het dialect beter beheersten, minder beïnvloedbaar en ook minder beïnvloed waren dan mannen. De opnemingen, waaraan vrouwen meewerkten, behoren over het algemeen tot de beste en de meest betrouwbare.” (RND XII blz. XI) Vervolgens merkt de auteur “tot troost van alle mannen en tot geruststelling van de gebruikers van de atlas” op dat “opnemingen met alleen maar mannelijke zegslieden beslist niet van mindere kwaliteit moeten zijn.” Heel jong en heel oud, daarover is Entjes het duidelijkst afwijzend als het om informanten gaat.

2.2. De taalkeus

Entjes sprak bij voorkeur in het Nederlands tijdens de opneming. Hij stelde aanvankelijk (net als Sassen) de vragenlijst aan de deelnemers ter hand, maar dat “voldeed mij al gauw niet. De opnemingen duurden er

vaak onnodig lang door” want de tekst was niet in alle opzichten even simpel. De zinnetjes voor-zeggen in z’n eigen dialect beviel evenmin: het bracht ze “nogal eens in de war of zij antwoordden met de opmerking, dat zij een betreffende zin net zo zouden zeggen. Dat was dan lang niet altijd het geval, wat bij aandringen op naspreken wel bleek. Meer dan eens vroegen de zegslieden dan ook of ik de vragen in het Nederlands wilde stellen.” (RND 12 blz. XI)

Deze ervaringen van Entjes zijn strijdig met die van Sassen en Boelens en Van der Woude in de aansluitende Noordelijke gebieden. Sassen gebruikte in Groningen en Drenthe “doorgaans de desbetreffende streektaal” en zijn ervaring is “dat men, vooral in de eenvoudiger milieus, gemakkelijker toegang vindt en dat de vertaling van de in het Nederlands gestelde zinnen niet bovendien door het “Hollands” van de opnemer wordt beïnvloed.” (RND 16 blz. V) Boelens en Van der Woude concluderen kort dat er in Friesland “moest worden uitgegaan van een vragenlijst in Friese versie” gezien de taaltoestand aldaar en ze constateren een soms merkbare invloed van de voorgezegde zin (RND XV blz. XVII). Slechts in de Stellingwerven, in Groningen en op de eilanden is soms de Nederlandse tekst gebruikt. (RND 15 blz. VIII)

Deze benadering lijkt, anders dan die van Entjes, meer in overeenstemming met Blancquaerts oorspronkelijke aanpak ofschoon deze niet louter dialectisch was: “Wat ik aan mensen van Klein-Brabant ging rondvragen moest in de eerste plaats zooveel mogelijk Klein-Brabantsch zijn en zoo weinig mogelijk vreemd aandoen.” (RND 1 blz. 5) Hoe zou Blancquaert zich in Zeeland uitgedrukt hebben in het gezelschap van de niet Zeeuws sprekende Meertens? Ook de Westelijke opnemers moesten zich van de standaardtaal bedienen waar Entjes uit eigen keus toe overging.

Ook Pée kwam in Frans-Vlaanderen terug van een eerdere poging: “Na een kort gesprek met mijn zegslieden, kwam ik tot het besef dat het niet raadzaam zijn zou de vragenlijst voor te zeggen in mijn, aan het Fransch-vlaamsch aangepast, Westvlaamsch, omdat daardoor veel kans bestond dat ik ze zou beïnvloeden, maar dat het verkieslijker was de zinnetjes in het Fransch te zeggen en mijn zegslieden te laten vertalen.” (RND 6 blz. X) Dat werd geen succes, de opnames vraten tijd.

2.3. De vragenlijst

De meeste medewerkers aan het RND-project laten zich niet uit over de gekozen taal tijdens de opnemingen. Bijna in elke inleiding daarentegen wordt gerept van de precieze inhoud van de hoofdzaak, de kern van de

onderneming waarin stond wat Blancquaert aan de weet wilde komen, de vragenlijst. Van Haeringen had er (zoals boven gesignaleerd) voor met name Noord-Nederland kritiek op en Blancquaert was het daar mee eens. Hij had het over “de gegrondheid van Dr. Van Haeringen’s opmerkingen omtrent deze lijst”, die hij had ondervonden in Zeeuws-Vlaanderen, (RND 3 blz. V) en daarvoor, in deel 2, kwamen er al tal van verklaringen in de marge. Er zijn daarom na verloop van tijd twee versies van gekomen, een Noord-Nederlandse en een in Vlaanderen gebruikte editie die dichter bij het origineel van Klein-Brabant ligt.

Wat moet een Boven-Moerdijker met vragen als direct al de eerste zin: “Als de kiekens ‘nen steekvogel zien hebben ze schrik”? Ook als zo’n binnenkomer de niet-Vlaamse informanten niet had afgeschrikt bleven er nog diverse problematische opgaven over, zoals Tegenwoordig spinnen ze niet meer dan met machines (zin 3), Zijn motor is kapot - hij ligt slaak (of: sloot) (zin 67), Een schutter moet goed kunnen lonken (zin 92) en Hij is op zijn punt - secuur (102).

Woorden die op zich de moeite van het afvragen waard waren, moest Pée in de omgeving van het Franse taalgebied laten vervallen omdat ze daar totaal onbekend en klaarblijkelijk uitgestorven waren. De *kaars* werd daar een *bougie*, de *kruiwagen* een *brouette*, de *korf* van zin 82 werd *paander*, *panger* en *panjer* en in plaats van een *pint* vroeg hij *choppe* of *demi*.

Pée liet zich kritisch uit over de gevraagde werkwoordsvormen (en Weijnen viel hem daarin bij) die hij “het zwakke punt van de vragenlijst” noemde, “die mij bij het opteekenen het meeste last hebben bezorgd.” (RND 6 blz. XXV) Hij waarschuwt de gebruiker van de atlas dat “de verleden tijd dikwijls wordt vervangen door den voltooid verleden tijd”. Blancquaert reageert daar op in *Na meer dan 25 jaar* met de toelichting bij diverse zinnen, dat de zegslieden een situatie moet worden voorgesteld waarbij een herhaling aanwezig is. In plaats van bij vraagnummer 113 eenvoudig te informeren naar “ik bakte” moest iets gezegd worden als “ik ben vroeger bakker geweest; ik bakte vijfmaal per week...”, dan krijgt men de gewenste vorm wèl. (blz. 51) In de later ontwikkelde dubbel-versie ontbreekt een zin die in de eerste delen wel is afgevraagd: Sommige mensen snuiten zich luid (zin 130), die na enige tijd vervangen werd door De twee Duitsers kwamen naar buiten. Blancquaert kondigt in het Zeeuwse deel de vervanging ervan aan.

Er is geen latere aflevering van de RND waarin niet aangegeven staat, welke vragenlijst precies is aangeboden want ook na de in *Na meer dan 25 jaar* weergegeven standaardversie passen de opnemers hun lijsten in meerdere of mindere mate aan. Dat doet afbreuk aan de uniformiteit van het geheel, maar anderzijds mogen deze deel-aanpassingen niet de

indruk wekken dat het met de RND-data in dit opzicht kwalijk gesteld is: de overgrote meerderheid van de gegevens is op basis van dezelfde vragen verkregen. De pragmatische vraag kan daarom zijn, of onderzoekers die het totale RND-materiaal wilden benutten, daar vaak last van gehad hebben.

Sommige opnemers stellen uit zichzelf extra vragen. Van Oyen ("gaandeweg ben ik mij (...) vrijheden gaan veroorloven." RND 11 blz. X) voegde in de latere sessies een eigen vraag 142 toe met ruim 30 woorden en informeerde in "zin" 20 in plaats van naar vreemde woorden als "vervaard, meers, puit, pepel" naar het Zuid-Hollandse bunzig 'bang'. Entjes vroeg onder meer naar soorten brood en de vertaling van de uitdrukking "naar de stad".

De zich voortdurend ontwikkelende vragenlijst is een kwestie apart, die niet alleen de persoonlijke voorkeuren van de medewerkers toont maar ook anderszins interessante feiten naar voren kan brengen. In Zeeuws-Vlaanderen (deel 3) ontdekt Blancquaert voor het eerst duidelijk dat zijn Opdorpsse lijst aanpassingen behoeft, dat wordt sterker in het Zeeuwse deel 5 en hij kondigt aan dat de met het oog hierop doorgevoerde wijzigingen straks bij de afvragingen verder boven de Moerdijk nog noodzakelijker zullen worden. (RND 6 blz. VI) Het probleem zit 'm allereerst in het geloof. De eerste lijst was bedoeld voor een rooms-katholieke bevolking. In Zeeland ontmoet Blancquaert niet slechts protestanten, maar "op Tolen en op Flakkee vindt men bovendien veel aanhangers van een ultra-orthodoxe protestantsche richting, die heftig anti-katholiek is." (RND 6 blz. V) Dat leverde moeilijkheden op bij een zin als nummer 50 "'t Begint te kleppen voor de vroegmis - de hoogmis - het lof (de vespers)". Maar de moeilijkheden bleken ook elders te kunnen schuilen. "Vele personen, ook aanhangers van minder strenge orthodox-protestantsche richtingen, maakten bovendien bezwaar tegen de zegswijze "Het is een eeuwigheid geleden" uit nr 134, aangezien dit een lichtvaardig gebruik veronderstelt van een woord, dat slechts met betrekking tot God kan worden gebezigd." (RND 6 blz. V)

Weijnen ervaart hetzelfde in zijn opnamen voor deel 9. "Men begrijpt dat ik bij het gebruiken van confessionele termen als vroegmis, lof, processie, pastoor, rekening gehouden heb met de streek en de mentaliteit van mijn zegslieden speciaal, en vaak niet de katholieke, maar de corresponderende protestantse begrippen navroeg. Het zinnenetje: *een getrouwde vrouw moet kunnen naaien* heeft in Nederland in sommige milieus een obscene betekenis. Vandaar dat ik het vaak verving door: *een getrouwde vrouw moet van alles kunnen*, en daarna

XV FRIESLAND

TEST N° 19

NEDER. ragebol

DOOR

FRIES ragebol

M.R. BOELENS EN G. VAN DER WOUDE

NUMMER 4
KAART 155

NEES NEDERLANDSE DIALECTKLASSEN ONDER LEIDING VAN
PROF. S. BLANCOUABERT (LUNY, GENT) EN PROF. W. FEE (LUNY, LURE)

Kaart 'ragebol' (nr. 155) uit RND 15

naaien afzonderlijk vroeg.” (RND 9 blz. VII noot) Weijnen vond het in het algemeen “zelfs soms ongewenst, me letterlijk aan de tekst te houden. Ik meen nl. dat een dialect-onderzoeker weliswaar niet moet suggereren, doch zeker mag stimuleren en steeds leek het me ook gewenst, mij zelf in de zinnnetjes zoveel mogelijk aan het streekeigen aan te passen.” (RND 9 blz. VI)

In het Friese deel wijzen Boelens en Van der Woude op hun aanpassing van deze kerkelijk bepaalde woorden, waaronder die van “de kruisen”, “pastoor”, en “vastenavond”. “Ook kaarten (zin 65) is niet algemeen, zodat wij besloten naar dammen te vragen.” (RND 15 blz. XVI) Lucifer (die in zin 28 niet in de hemel is gebleven) hebben zij en andere opnemers vervangen door “de duivel”. Deze zin wekte in Jo Daans deel de meeste weerstand, “men wist niet wie Lucifer was en het woord hemel kende men alleen uit de bijbel.” (RND 13 blz. IX) In Noord-Holland bleek een woord als “veld” onbekend en “beschermen” werd als boekenwoord vervangen door “opkomen voor”.

De informanten hebben de medewerkers blijkbaar regelmatig verrast met hun vertaling of reacties. Soms wordt er over de omvang van de lijst geklaagd, maar minstens zo vaak besluiten ze met een opmerking in de geest van Blancquaerts woorden bij het einde van de gezamenlijke arbeid met Vangassen: “Onze talrijke uitstapjes waren zooveel gelegenheden om over onze methode en het door ons bewerkte gebied in het bijzonder, of over ons vak in ‘t algemeen van gedachten te wisselen. Wij hebben samen menigmaal genoten van het prettige, al te weinig bekende heuvellandschap van Zuid-Vlaanderen en West-Brabant, samen ook hard gelabeurd, bij alle weer, en op allerhande banen, vooral slechte! Maar een dergelijke samenwerking is een wederzijdsche prikkel, en maakt het zwaarste werk nog licht.” (RND 2 blz. V)

Dank is het opvallendst van alle delen verwoord in de inleiding van Van Oyen. Meer dan een bladzijde ruimt hij in voor “de taak om, als sluitstuk van mijn inleiding, mij te richten tot al diegenen wie ik dank verschuldigd ben. Dit geldt de rond een kwartduizend zegslieden van allerlei slag die, gehoor gevend aan hun meestentijds vreemde verzoek van een hun vreemde, een avond, soms twee, belangeloos ter beschikking stelden van ‘t onderzoek. Men schrijft vooral Zuidhollanders een zekere stugheid toe: wanneer ik af mag gaan op onze ervaringen en op de gulle ontvangst die ons dikwijls bereid werd, moet ik deze stugheid een dun laagje heten, ijs dat niet moeilijk gebroken wordt.” (RND 11 blz. XI) Een hele rij personen wordt aansluitend in het bijzonder genoemd, van “de ongenoemden van wier bekendheid met de plaatselijke

omstandigheden wij gebruik gemaakt hebben en die ons inleidden bij de huns inziens geschikte zegslieden” tot aan wegbereider en sjouwerman Blancquaert.

Na de afsluiting in augustus/november 1966 volgt de grote fase van de correctie, waardoor de ook bij anderen genoemde G. De Schutter - dan nog assistent - voor hulp bedankt wordt in een naschrift. Daarna blijkt nog een aanvulling nodig: “Bij de samenstelling van het register genoot ik de vaardige en opgewekte steun van het echtpaar J.J. Voskuil en L. Voskuil-Haspers. Ook hun mijn dank.” Zo krijgt de in 1922 begonnen geschiedenis van de RND in deze terugblik van 1997 een verrassend actueel literair besluit.

3. Een vet toetje

De vragenlijst van Blancquaert is dan wel voortdurend aangepast, maar dat mag niet de indruk wekken dat het meeste materiaal van de RND niet onderling vergelijkbaar zou zijn. Een opvallend kenmerk is het gesloten karakter van de vragen. Aan het eind worden ze bij lokale waternamen en maten wat opener, maar voor de rest is de questionnaire een keurslijf. Op de enkele uitzondering na die deze regel bevestigt en die is te vinden in zin 46. Deze vraagt naar de dikte van de *metelaar* in de Noordnederlandse of *metser* in de Vlaamse versie. Hoe vet is deze beroepsuitoefenaar, die ook nogal eens door de al in zin 6 voorkomende timmerman werd vervangen? Blancquaert heeft er geen nadere toelichting op hoeven geven in *Na meer dan 25 jaar*, de vraag “door de zegslieden aan te vullen” was duidelijk genoeg.

Verslag van een kleine, zij het angstige, rondgang die gekenmerkt wordt door willekeur en toeval voor wat betreft van de keuze van de atlasdelen. Angstig, want wie is specialist in alle Nederlandse dialectgebieden?

• I Klein-Brabant

In Blancquaerts eigen eerste onderzoek in Klein-Brabant komen de volgende antwoorden voor die ik in een beetje normaal Nederlands heb omgespeld onder verwaarlozing van de details waar de RND nu juist voor was opgezet. Het *varken*, de *slak* en de *das* worden het meest genoemd en ook *look* en een keer *spek*. In de afdeling dieren komt tweemaal de *os* voor, in Londerzeel en Herdersem, en het *molleken* wordt in Opwijch geantwoord.

Talig is daarbij vast een mooie kaart te maken van de varianten voor *varken*, **verreke**, **verken**, **verreken** zoals de *slak* ook in verschillende gedaanten genoemd wordt (**slak**, **slek**).

• III Noordoost-Vlaanderen, Zeeuws-Vlaanderen

De bekende vette beesten keren terug: *slak*, *varken* (ook in de vorm van *zwijn*), *mol*, *os* en *das*. Andere komen erbij, te weten de *otter*, *stier*, *beer* en *pad* en eenmaal *mossel*, maar ook andere aanduidingen voor dikte blijken bruikbaar. Slijk en modder bijvoorbeeld of vet als een *dijk* en een *ton*. Dit alles natuurlijk in plaatselijk variërende vormen waarin de dialectologie misschien nog wel meer geïnteresseerd is: waar worden al die varianten **vierkn**, **virk**, **vèrken**, **vierken**, **vierke**, **vèrreken**, **virrekn**, **ver'n**, **vèreke**, **vierkne**, **virkje** of **vèrekien** gebruikt en hoe verhouden ze zich tot elkaar? Heel soms - maar dat is inderdaad uitzonderlijk - wordt iets aparts of een omschrijving genoteerd, zoals in Lootenhulle (I 225) waar een *biervoerdere* opduikt en in Terneuzen drukken ze de vetheid uit door de omschrijving van het type "kan niet bukken zó vet".

• IV Vlaams-Brabant

In de grote vierde RND-aflevering is er zeer grote eensgezindheid. Hier wordt voor meer dan de helft vergeleken met een "verreke" die een enkele maal afgewisseld wordt met zijn broertjes **verke**, **vèrken**, **vere'n**, **vèrreken** en **varreke** (in Orsmaal-Gussenhoven P 159) of **vareke** (in Wommersom P 157a). Alleen al die laatste codes maken duidelijk dat de klankvariatie een geografisch aspect bezit. Opvallend is ook dat we nu voor het eerst "varkens" tegenkomen die met een keel-R uitgesproken worden, te noteren als **vechke**, **vècherke** of **vècheke**. In Leuven noemen ze de vergelijking met een varken "plat", fatsoenlijker blijkt die met een *das* te zijn. De *slak* komt soms voor, maar is hier toch duidelijk in de minderheid. Dat geldt nog sterker voor *pad* en *egel* (de "dzjest" zoals die in Buizingen O 287 opgegeven is). Speelt hier de biologie een rol? Nog een keer in deze opnemingen duikt een nieuwkomer op, de "kuire" in Oplinter (P 147).

• X Oost-Noordbrabants, Rivierenstreek, Noordnederlands-Limburg

Als we de Reeks verder bekijken in de volgorde van de oplopende nummers, dan zien we iets nieuws in deel 10. De dieren zijn ook hier royaal vertegenwoordigd met het *varken*, de *gans*, *beer*, *slak*, *os*, *das*, *stier*, *mol*, *kip*, *dar*, *kwartel* en de *zeug*. Het varken komt dus in diverse hoedanigheden aan de orde. Allereerst in een ruime reeks variante vormen van dat woord: **vareke**, **vechke**, **verke**, **verreke**, **varreke**, **vecheke**. Maar ook anderszins via de *zeug* (**z**og, **z**oeg), de *big* (**p**ok), *koei/keuje* en wellicht ook de *beer*. Heerewaarden (L 88) onderscheidt namelijk **bèr** 'wild dier' van *beer* 'mannelijkvarken'. De *kwartel* komt alleen voor in de uitspraak met keel-R, weergegeven in

gewoon Nederlands als “kwachtel”. Verder komen in dit deel vetvergelijkingen voor met *dijk*, *spek*, *oliesmeer*, *trom* en *nut* (‘vies’). Eenmaal zien we een vergelijkende samenstelling, in Beers (L 156), *moddervet*.

Opvallender is in dit deel het 16 keer voorkomen van een soort van commentaar op de gevraagde vergelijking. Zo wordt bij Arnhem opgemerkt dat “vet als spek” inderdaad vetheid aanduidt maar dat een vergelijking met een verreke op dikte duidt (en in aansluiting daarop blijkt geringe afkomst uitgedrukt te kunnen worden met “van achter de muur” en als het nog geringer is “van achter de reet van de muur”). Bij Mook wordt de vetheid weergegeven via een vergelijking met een das, aansluitend wordt een opmerking gemaakt over gladheid (uitgedrukt via een *aal*) en stank (*otter*).

Dat soort commentaar is in de vorm van een vergelijkbaarder warenonderzoek op de volgende manier samen te vatten:

Didam	verreke (dik)	spek (vuil)
Dodewaard	modder (vies)	bear (dik)
Herveld	vareke (neutraal)	spek en slak (vuil)
Kesteren	kes (goed!)	slek (vuil)
Lienden	slek (kleren)	modder (lichaam)
Lobith	modder (dik)	spek (vuil)
Millingen	modder (smerig)	vareke (dik)
Ophemert	vareke (dik)	slek (vies)
Opheusden	modder (gezet)	slek (vuil)
Varik	slek (vuil)	modder (dik)
Wadenoijen	beer (dik)	slek (vuil)
Well	mutwurrem (neutr.)	verke (slordig)
Zetten	slek, spek (vies)	beer (dik)
Zevenaar	modder (dik)	spek (vuil)

Deze waarnemingen zijn bijzonder in zoverre ze in dit deel veel, elders daarentegen veel minder voorkomen. Bovendien is het opvallend dat de ene opnemer (Passage) zulks maar twee keer noteert en Dr. Hol veertien maal.

• XII Geiderland, Zuid-Overijssel

Mevrouw Hol heeft ook een deel van de twaalfde aflevering verzorgd. Ook hier vinden we commentariërende opmerkingen zoals in deel 10. Bij de informanten in Spakenburg leidt de vraag naar de vetvergelijking tot een opmerking “zo mòger as een brangthout”. In Harderwijk heeft de uitdrukking met modder betrekking op dikte, de **slak** wordt verbonden met vuil. In Ermelo staat **slek** voor “vies” en **varreken**

voor "dik". Den Ham (F 141) heeft **varreke** (dik) en **slak** (vuil) en voor Zeddam (L 82) geldt **moddervet** (dik) en **spek** (vuil). Moddervet: deel 12 heeft zo'n vorm ook genoteerd in Bornebroek, Zieuwent, Terborg en Winterswijk zij het in deze laatste plaats als **moddevet**.

Het *varken* is weer het voorbeeld van vet. De **beer** en **modde** (in **moddevet**) kan er betrekking op hebben evenals de **keujen** (in Doesburg F 204) en de **keu** (Veenendaal). Een wel als uitbundig aan te merken rij voorkomens heeft het Nederlandse "varken" hier: **varrekn**, **verrekn**, **farrekn**, **varreken**, **varkng**, **varreke**, **ferrekn**, **varrekn**, **ferkn**, **verkn**, **varrekn**, **varekn** en **vachekng** (met keel-R in Eibergen). Dertien verschillend genoteerde varkens, mede door het al dan niet inslikken van de *e* in varken,- het noorden van het taalgebied laat zich hoorn.

Andere genoemde dieren in Gelderland en dit stukje Overijssel zijn *slak*, *marmot*, *egel*, *mol*, *das*, *pad*, *stier*, *dier*, *gans* en *os*. De mol komt als **weul** tevoorschijn in Broekheurne/Knalhutte bij Glanerbrug. Verder zijn *spek* en *kwab* opgeschreven, *vaatdoek* (in Amersfoort) en *stront* in Elspeet en Veenendaal. De *pad* komt in verschillende uitspraakvarianten voor. Zo heeft men het in Sinderen en Eibergen over een **pedde** en in Zieuwent over een **perre**. In Gendringen duikt een raadselachtig **parrek** op. Het woord **boele** uit Beltrum duidt een stier aan.

Modder verschijnt op vele plaatsen, ook als **modde**, **morre** (Friezenveen G 171 en Vasen F 129) en **moddech**. De laatste variant is genoteerd voor Deventer, Diepenheim, Eibergen (waar we ook al **vachekng** tegenkwamen), Gelselaar, Kotten, Lochem, Nede, Rozenaal en Zutphen.

• XIII Noord-Holland

Het *varken* is ook in Noord-Holland het voorwerp bij uitstek in vergelijkingen met vet. Dat kan gaan om **varreken**, **farreke**, **varreke** of **farrekie** (in Haarlem). Ook de *slak* wordt veel genoteerd net als *spek*. Aan dieren komen we in deze aflevering verder nog de *beer* tegen en de *otter* eenmaal in Enkhuizen. *Modder* is een ander frequent antwoord, Zaandam geeft als derde variant vet als *bagger*.

In Oudeschild (A 10) leidt vraag 46 naar een opmerking over de mate van dronkenschap (als een kanon) en dat gebeurt ook in Schagen (als *spek*). In Warmenhuizen staat de enige overtreffende samenstelling opgetekend, *slakvet*.

• XIV Zuid-Drenthe, Noord-Overijssel

Ook in deel 15 vinden we tweemaal zo'n samenstelling. Barger-oosterveld (G 60a) geeft *moddervet*, Vasse-Mander (G 143*) *morrevet*. In deze aflevering is het bij uitstek de slak die opgeschreven moet worden, de **slak** of **slakke** of **slaak**. Het *varken* komt betrekkelijk incidenteel voor, onder meer in de varianten **varrekng** en **varkng**. In de Duitse plaatsen en naaste omgeving zien we vooral het **zwien** genoteerd. Elders, onder andere in steden, horen we een soort keel-R. Voor Dalfsen is **vacheken** te lezen, Kampen heeft **moddeg** net als Heino, Zwolle heeft **big** wat een moeilijke notatie in gewoon alfabet is voor *beer* met een g aan het eind. Elders wordt die slotklank een beetje anders uitgesproken: Hoonhorst, Langeveen, Daarle en Oud Leuzen heeft **bea**, wat ook als **beer**, **bere** en **bèr** opduikt. Uelsen in Bentheim heeft trouwens **bigge**.

Ook de *das* (**das** en **dasse**) zien we in Oostnederland, *pad* (**padde**) en eenmaal *mol* (**mòlle** in Emmercompasuum). In Overijssel en Drenthe is *modder* ook een topper; **morrevet** zal daar wel mee samenhangen.

• XV Friesland

De *das* is ook in Friesland eenmaal geantwoord, in Terzool (B 118) maar de "zegsman wist niet wat voor dier dat was". Zo noteren Boelens en Van der Woude wel vaker iets extra's. Dat kon zeker bij deze open vraag die zich voor een vervolggespreek leende. In De Blesse (F 44) wordt in het verlengde van vetheid gediscussieerd over extreme smerigheid die wordt uitgedrukt in de overtreffende-trapzin "je kunt hem wel spinazie achter de oren zaaien", in Lemmer wordt "smerig als modder" gezegd. Iemand die dik is of er vies uitziet heet in Oostlittens een "vetslak". In Noordwolde (F 47) voegen ze ongevraagd aan vetheid een grote mate van dikte toe, zo dik als een **tieke**.

Modder is een veel gegeven antwoord in Friesland, ook buiten Moddergat (B 14b), het hoort bij de top zoals ook de *slak* (**slak** of **slakke**) en wat minder vaak *spek*. In plaats van varkens komt hier de **baarch** of **barch** tevoorschijn (hoewel niet heel vaak) maar dat komt in Friesland op hetzelfde neer. De andere aanvullingen in deel 15 zijn *boter*, *beer*, *blabber* 'slijk' (in Foudgum B 11a), **spekroep** 'spekrups' (Scherpenzeel F 53) en **daai** 'deeg' (in Bolsward B 110).

Enkele malen wordt gewezen op negatieve gevoelens bij sommige vergelijkingen. Zo zegt Haskerdijken (F 10a) dat een **slak** (anders dan bij een vergelijking met slak of modder) de gedachte aan vuil en vet oproept, in Makkinga en Wolvega denken ze bij een **slak** ook "vies" maar in Appelscha hebben ze er de associatie bij aan een jas, zoals trouwens net zo in Woudsend (F 3). In Sexbierum gebruiken ze de **slak** alleen als het om dikte van kleine kinderen of van dieren gaat.

Tenslotte komen we enkele samenstellingen van het type-moddervet tegen: *modderfet* of variant, *slakfet*, *daaifet*.

• *XVI Groningen, Noord-Drenthe*

Het laatste deel van de RND biedt opvallend veel van deze samenstellingen zoals **slakket**, **swienevet**, **bragelvet**. Liefst acht maal staat zo'n vorm hier genoteerd en dat is in vergelijking met andere afleveringen veel. Hier acht stuks op 56 plaatsen, dat is heel wat meer dan de ene (moddervet in Beers) in deel 10 waar 167 plaatsen afgevraagd zijn.

Het meest genoemde vette dier in Groningen is het *varken* (hier **swien**, eenmaal **vaarkng** in Dwingelo) maar nog meer de *slak*. Deze verschijnt in Groningen en Noord-Drenthe als **slak**, **slakke** of **slaGGe** met de Engelse g in *goal*. Andere beesten zijn in dit stukje Nederland de *gans*, de *mol*, de *rups* en de *big* brengt ons weer bij het varken. In Peize (C 147) is sprake van een **swienloes** 'luis op een varken'. **Bragel** (zoals in **bragelvet**) in de betekenis 'slijk, natte aarde' komt hier in deze vette klei-omgeving enkele malen voor, namelijk in Kloosterburen, Leens en de Blancquaert-plaats Rottum. Modder zien we niet genoteerd maar wel **modde** 'zeug': wordt dat hier niet gezegd of heeft de opnemer dat zonder r geïnterpreteerd? Boelens en Van der Woude hoorden wèl modder in de Groninger plaatsen Marum en Grootegast.

De opnemer heeft een rol van betekenis gespeeld in de RND, dat is wel duidelijk geworden bij dit slotrondeje "vet". Aanvankelijk is er weinig opvallends waar te nemen bij de vergelijkingen, maar vanaf zo ongeveer deel 4 wordt dat langzaam zichtbaar anders. In dat deel is er een buitensporig groot aandeel "verreke" in de antwoorden. Buitensporig, dat wil zeggen voor wie de uitkomsten van andere delen daarmee vergelijkt. Het is vrijwel onmogelijk dat 't het toeval is geweest dat gemaakt heeft dat vooral in de plaatsen waar mevrouw Hol de opnemingen verzorgde zo vaak commentaar geleverd werd op deze kwestie: wordt er echt bij uitstek rond de grote rivieren veel onderscheid gemaakt tussen vet dat dikte representeert en vet dat vooral als vies gezien moet worden?

Is het toeval dat modder overal voorkomt, maar in het deel van Sassen slechts modde zonder slot-r en dat we, zodra we verderop in Drenthe of in Friesland terechtkomen, ons weer in de wereld van de modder met r bevinden? Is het misschien toch wat de sturende mond van de ondervrager geweest die maakte dat er in Groningen en Noord-Drenthe zoveel "dikke" woorden als "slakket" en "swienevet" genoteerd konden worden en elders niet of nauwelijks?

Blancquaerts respect voor de opnemers (naast hemzelf gaat het dus om Boelens, Claessens, Daan, Entjes, Goffin, Hol, Meertens, Passage, Pée, Sassen, Stevens, Vanacker, Van der Woude, Vangassen, Van Oyen en Weijnen) was groot en er is geen reden om daar op af te dingen. In *Na meer dan 25 jaar* (blz. 25-26) somt hij een paar vaardigheden op: "Bij het opvragen van de zinnestukjes moet de onderzoeker zo weinig mogelijk tussenbeide komen. Hij moet luisteren, oordelen en noteren. Vermoedt hij, dat iets niet in den haak is, dan kan een vragende blik, gericht op den spreker of op zijn medehelpers, vaak volstaan om hen tot de orde te roepen. Een opnemer moet zich vooral hoeden voor suggestie of betweterij. Indien zijn zegslieden hem dan slaafs beginnen na te praten, of indien er een onaangename reactie ontstaat, dan is zijn zaak verloren. (...) De opnemer moet, blijkens hetgeen voorafgaat, over een behoorlijke dosis geduld, mensenkennis, tact en volharding beschikken." Tact was bijvoorbeeld nodig als zegslieden vermoeid raakten en er zich met een jantje-van-leiden van af dreigden te maken. Blancquaert adviseert daarom de opneming te doseren want "beter is het, iets over halverwege even te pauseren, een sigaar op te steken en gedurende vijf of tien minuten over wat anders te praten."

Friesland is een geval apart als we het over vraag 46 hebben. Zoals eerder al is aangegeven vroegen Boelens en Van der Woude vrijwel steeds af op basis van een Friestalige vragenlijst. Zin 46 luidt bij Blancquaert in de Noordnederlandse versie aldus:

"Onze metselaar is zo vet als... (door de zegslieden aan te vullen)."

Zin 46 is voor deel 15 als volgt aan de meeste informanten voorgelegd: "Us timmerman is sa fet as modder (as in slak) - mitseler."

Het gaat er nu niet om dat de metselaar geïsoleerd is afgevraagd en dat zijn positie in de zin overgenomen is door de timmerman. Het bijzonderst is dat de Friese zegslieden eigenlijk niets meer aan te vullen hebben. Zij konden kiezen voor "sa fet as modder" en dat eventueel variëren tot "slak". Een echt open vraag was het voor hen niet, in tegenstelling tot alle andere personen die voor de RND ondervraagd zijn. Dat er daarom in het Friestalige gebied nog andere woorden gevonden zijn (barch, daai, bûter, spek) is even verbazend als dat die twee andere hoofdvarianten voorspelbaar zijn.

De kleine speurtocht door een deel van de RND roept enerzijds allerlei vragen op, maar noodt anderzijds op een intrigerende wijze tot nader onderzoek. Het hangt van de onderzoeker in kwestie af, wat hem of haar het meest aantrekt: de natuurlijke kant van de zaak (in welke milieus worden welke dieren genoemd, in Drenthe is de mossel minder logisch dan in Zeeuws-Vlaanderen), de fonetische (waar zegt men

farken en waar varken of waar ligt de overgang tussen kwachtel en kwartel), de meer fonologische en eventueel taalhistorische (hoe kunnen al die varianten voor VARKEN aan elkaar gerelateerd worden), morfologische (hoe zit het met die verbindbaarheid tussen bijvoorbeeld slak- of slakke- en vet?), de stilistische (waarmee wordt vetheid in relatie gebracht), of meer het semantische (dat we in het commentaar van vooral de Hol-opnemingen tegenkwamen) of tenslotte voor de regionale specialist de kaart van zijn of haar directe omgeving. Wat er van de RND ook gezegd kan worden, hij geeft op heel wat punten minstens indicaties van problemen die voordien bestonden maar niet als zodanig herkend waren. Helaas is aan Blancquaert niet meer te vragen of hij nog steeds van de juistheid overtuigd is van z'n wat geclausuleerde veronderstelling in de inleiding op wat later deel 1 werd. Hij kijkt naar diverse dialectkaarten en stelt dan vast: "zonder dat ik hier al in het minst wil concludeeren, zal mij wel dadelijk worden toegegeven dat Klein-Brabant een der interessantste dialectstreken van ons taalgebied is." (RND 1 blz. 3-4) Daar zullen velen na de verschijning van de RND wel wat op af willen dingen.

4. Slot

Toen het eerste deel van de RND verscheen, was de uitgeverij De Sikkel gevestigd aan de Karel Oomsstraat 51 in Antwerpen. De volgende vier delen laten het niet alle zien, maar aannemelijk is te veronderstellen dat het adres in die periode van 1930 - 1939 Kruishofstraat 223 in dezelfde havenstad is. Na de oorlog zit De Sikkel deel na deel aan de Lamorinièrestraat 116 in Antwerpen, minstens tot tegen 1970. Op de laatste twee titelpagina's staat geen adres meer, (de uitgeverij kan dus best tussendoor aan de Kapelsestraat in Kapellen gevestigd geweest zijn) maar nu in 1997 zoeken we contact via de Nijverheidsstraat 8. Een veel gewonere naam dan de Lamorinièrestraat en een veel lager huisnummer dan daar, maar De Sikkel is nu dan ook gevestigd in Oostmalle. De mutaties bij De Sikkel lijken wel op de verschuivingen in het Nederlandse dialectgebied in het algemeen, waar de vorige bundel van de Stichting Nederlandse Dialecten onder meer getuigenis van aflegde⁴ en waar in diverse RND-afleveringen ook al op gewezen werd. Jo Daan deed dat uitdrukkelijk: "In het algemeen kan men zeggen: hoe jonger de inwoners, des te meer is het dialect

⁴ R. Belemans en H.H.A. van de Wijngaard (red.), *Het dialectenboek 3. Dialect in beweging. 100 jaar na de enquêtes van Willems en Aardrijkskundig Genootschap*. Groesbeek 1995

beïnvloed door het Algemeen Nederlands" (RND 13 blz. XII), Boelens en Van der Woude bedoelden waarschijnlijk iets vergelijkbaars met de vaststelling: "Bij de Friese dialecten is vrij vaak verschil op te merken tussen het taalgebruik van ouderen en jongeren." (RND XV blz. VII)

Soms stilzwijgend, soms op een uitgesproken wijze is er in de periode van 1925 tot 1982 nogal wat aangepast in deze reeks Nederlandse dialectatlassen. De vragenlijst is voortdurend veranderd (ook binnen een atlasdeel), omdat woorden niet begrepen werden, omdat uitdrukkingen niet overal door de beugel konden of omdat een opnemer interesses had waarvoor hij graag gegevens verzamelde.

In de RND staat maar een fragment van wat onderzoekers graag zouden willen weten en wat er in staat varieert dus tot op zekere hoogte per deel.

De vragensteller heeft een behoorlijke invloed op het product gehad, ook als men het louter noterende, fonetische, aspect buiten beschouwing laat.

De vragenlijst is soms voorgelezen, soms aan de zegslieden ter hand gesteld.

De taal waarin de vragenlijst aangeboden werd varieerde van wat dialectisch Nederlands in deel 1 tot Fries in deel 15, terwijl sommige andere opnemers voor het Nederlands kozen.

De selectie van de informanten heeft een zekere evolutie doorgemaakt, zowel sociaal als naar leeftijd en niet iedere opnemer had dezelfde mening met betrekking tot geschiktheid op grond van sekse.

De notatie vertoont variaties, ook met betrekking tot het al dan niet aaneenschrijven van woordgroepen.

Er ligt een ruime periode tussen de eerste en de laatste opnemingen en dat in een tijd dat er veel - regionaal wisselend - aan de hand bleek te zijn met het dialect in het Nederlandse taalgebied. Trouwens, niet alleen het dialect is in beweging, het Nederlands verandert ook.

Jongeren van nu kunnen met heel andere ogen kijken naar de 46ste vraag met de vette metselaar. Vet is voor een jongere misschien al wel in de eerste plaats 'gaaf', 'te gek' en dat ligt toch een eind af van betekenissen als 'dik', 'vies' en dergelijke waar de RND-informanten alleen aan zullen hebben gedacht.

Toch vormt de Reeks Nederlandse Dialectatlassen door zijn inhoudelijke en geografische omvang de beste materiële basis voor de bestudering van Nederlandse dialecten in de twintigste eeuw. Het is zo veel dat het bewonderenswaardig is dat het er gekomen is, ondanks alle moeilijkheden, praktisch en financieel van aard. *Na meer dan 25 jaar*, in

1948, hoopt Blancquaert (blz. 35) dat door de komst van Pée en met het maken van afspraken en nu het geldelijke aspect in orde is, "nu hoop ik vast dat de volledige Reeks er komt, tenminste even vroeg als het Woordenboek der Nederlandse Taal, waar ik ze in mijn verbeelding naast zie staan als een onmisbaar werkmiddel in den dienst van de Nederlandse taalwetenschap." De RND is er gekomen, ondanks alles tientallen jaren voor de WNT geheel gereed kan zijn.

Is de RND in 1997 nog een onmisbaar onderdeel in het apparaat van de Neerlandicus? Is het WNT dat nog? Heeft de dialectologie nog positie in de moderne wetenschap waarover Blancquaert zich in het begin van de eerste inleiding lyrisch kon uiten? Het dialectgeografische onderzoek noemde hij daar een van de hoofdvakken van de moderne taalkunde. Die mening kon "wel niet meer tegengesproken worden na de onschatbare uitslagen verkregen in de Romaansche en Germaansche landen." (RND 1 blz. 3)

Niet alleen het dialect heeft tussen 1925 en 1997 tekenen van beweging getoond, maar voor een zekere groep naneven-onderzoekers is de RND ook aan het eind van de twintigste eeuw onveranderd een monumentaal bezit waarvoor zij Blancquaert en de zijnen uiterst dankbaar moeten zijn.

Bijlage II *Verschijningsjaren en regio's RND-delen*

1925	I	Klein-Brabant
1930	II	Zuid-Oost-Vlaanderen
1935	III	Noord-Oost-Vlaanderen, Zeeuws-Vlaanderen
1938	IV	Vlaams-Brabant
1939	V	Zeeuwse eilanden
1946	VI	West- en Frans-Vlaanderen
1952	IX	Noord-Brabant
1955	XV	Friesland
1958	VII	Antwerpen
1962	VIII	Belgisch-Limburg, Zuid-Nederlands-Limburg
1966	X	Oost-Noord-Brabant, Rivierenstreek, Noord-Nederlands-Limburg
1967	XVI	Groningen, Noord-Drenthe
1969	XIII	Noord-Holland
1973	XII	Gelderland, Zuid-Overijssel
1982	XIV	Zuid-Drenthe, Noord-Overijssel

Bijlage III *Aantallen afgevraagde plaatsen en regio's RND-delen*

[I]	Klein-Brabant	59
II	Zuid-Oost-Vlaanderen	102
III	Noord-Oost-Vlaanderen en Zeeuws-Vlaanderen	142
IV	Vlaams-Brabant	189
V	Zeeuwse eilanden	53
VI	West-Vlaanderen en Frans-Vlaanderen	260
VII	Antwerpen	149
VIII	Belgisch-Limburg en Zuid-Nederlands-Limburg	171
IX	Noord-Brabant	105
X	Oost-Noord-Brabant, Rivierenstreek en Noord-Nederlands-Limburg	167
XI	Zuid-Holland en Utrecht	88
XII	Gelderland en Zuid-Overijssel	157
XIII	Noord-Holland	67
XIV	Zuid-Drenthe en Noord-Overijssel	100
XV	Friesland	108
XVI	Groningen en Noord-Drenthe	56

Bijlage IV *Opnemingsperiode (aangegeven of afgeleid)*

I	1922-1925	Klein-Brabant
II	1927-1930	Zuid-Oost-Vlaanderen
III	1933-1935	Noord-Oost-Vlaanderen, Zeeuws-Vlaanderen
IV	1933-1935	Vlaams-Brabant
V	1932-1939	Zeeuwse eilanden
VI	1934-1940	West- en Frans-Vlaanderen
IX	1939-1949	Noord-Brabant
XV	1950-1951	Friesland
VII	1946-1953	Antwerpen
VIII	1937-1948	Belgisch-Limburg, Zuid-Nederlands-Limburg
X	1949-1959	Oost-Noord-Brabant, Rivierenstreek, Noord-Nederlands-Limburg
XVI	1956-1961	Groningen, Noord-Drenthe
XIII	1950-1962	Noord-Holland
XII	1950-1970	Gelderland, Zuid-Overijssel
XIV	1974-1975	Zuid-Drenthe, Noord-Overijssel